

А. Мансуров, Д. Каримова

МУСИҚӢ

Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои 5-уми
мактабҳои таълими миёнаи умумӣ

Нашри шашуми такмилдодашуда

Вазорати таълими халқи
Республикаи Ёзбекистон ба нашр тавсия намудааст

Хонаи эҷодии табъу нашри ба номи Ғафур Ғулом
Тошканд – 2020

UO'K 372.878 (075)

КВК 85.31

М 23

«Дар озмуни китобҳои дарсии Республикаи Ўзбекистон соли 2002 соҳиби мукофот гардидааст».

Муқарризон:

Шермат Ёрматов – роҳбари бадеии хори бачагонаи «Булбулча», Хунарвари мардумии Ўзбекистон, профессор;

Акмал Утаев – омӯзгори фанни «Дирижёр»-и асбобҳои мардумии лит-сеи Академики хонандагони иқтидорноки назди Консерваторияи Давлатии Ўзбекистон;

Феруза Файзиева – муаллимаи фанни «Маданияти мусиқӣ»-и мактаби таълими миёнаи умумии рақами 4-уми ноҳияи Учтепаи шаҳри Тошканд.

Экспертон:

Шоира Ҳакимова – омӯзгори фанни маданияти мусиқии мактаби таълими миёнаи умумии рақами 281-уми ноҳияи Чилонзор шаҳри Тошканд.

Васила Гаппарова – омӯзгори фанни маданияти мусиқии мактаби таълими миёнаи умумии рақами 203-уми ноҳияи Учтепаи шаҳри Тошканд.

Китоби дарсии «Мусиқӣ», ки дар даст доред, барои синфи 5-уми мактабҳои таълими миёнаи умумии республика дар асоси Андозаи давлатии таълим таълиф гардидааст. Маводҳои назариявӣ ва амалии додашуда, ҳамчунин навову сурудҳо хонандагонро бо баъзе жанрҳои мусиқӣ аз наздик ошно мегардонад. Онҳоро дар пояи ҳисси ғурури миллӣ ва ватанпарварӣ тарбия менамояд.

А. Мансуров, Д. Каримова.

Мусиқӣ: Китоби дарсӣ барои донишомӯзони синфҳои 5-уми мактабҳои таълими миёнаи умумӣ. Нашри 6-уми такмилдодашуда. – Т.: Хонаи эҷодии табъу нашри ба номи Ғ. Ғулом. 2020, – 96 саҳ.

*Аз ҳисоби маблағҳои Бунёди мақсадноки
китоби республика чоп шудааст*

UO'K 372.878 (075)

КВК 85.31

© Аваз Мансуров, Дилдора Каримова

© Хонаи эҷодии табъу нашри ба номи
Ғафур Ғулом, соли 2015, 2020

ISBN 978-9943-6113-2-0

Муқаддима

Донишомӯзони гиромӣ! Китоби дарсии «Мусиқӣ» барои синфи 5, ки ба шумоён таъин гардидааст, аз китобҳои дарсии пештара куллан фарқ мекунад. Китоби дарсии мазкур ба шарофати Истиқлолият дар асоси Барномаи нави таълим навишта шудааст. Мавзӯҳои он ба шумоён дар бораи асбобҳои мусиқии мурдумии навозандагӣ, оҳангу суруд, санъати рақси халқҳои ўзбеку тоҷик, дурдонаҳои маданияти мусиқии ҷаҳон маълумот медиҳад. Ўзбекистони мустақиламон дар фурсати ниҳоят кӯтоҳ ба комёбиҳои калон муваффақ гардид. Корҳои зиёди бунёдкорона ба иҷро расиданд.

Ба дастовардҳоямон дар соҳаи таълими халқ, варзиш, санъати ба даст овардаамон як назар афканем. Асарҳо, оҳангу сурудҳои нави бахшида ба Ўзбекистони мустақил офаридашуда имрӯзо саросари ҷаҳон ҷуғрофияи кушода, ба тарбияи ҷавонамон дар рӯҳи ғояи истиқлоли миллӣ хизмат мерасонанд. Боварӣ дорем: китоби дарсӣ, ки дар даст доред, эҳсоси Ватанро дар қалбатон ҷойгир сохта, барои зиёд кардани донишатон оиди мусиқӣ хизмат мерасонад.

Муаллифон

.... Мусиқӣ инсонро сеҳр мекунад, ба некию меҳру шафқат, муҳаббат ва орзуҳои ширин ҳидоят сохта, аз роҳи бад бармегардонад, ба фикр кардан, рақс афтидан, гиря намудан ва хандондан водор месозад.

... Мусиқӣ – ба ҳаёти инсон ёрирасон ва ҳамроҳ аст.

... Мусиқӣ – овозест, ки моро ба инсонпарварӣ ҳидоят месозад.

... Мусиқиро ба равшанӣ ва чароғи фурузон монанд кардан ҷоиз аст.

Аваз Мансуров

Аломатҳои шартӣ:

?! — Савол ва супоришҳо.

— Аз фонотекаи синф
намуна шунавед.

— Саводи мусиқӣ.

— Код (рамз)-и QR.

ДАР БОРАИ ОРКЕСТРҲО

Дарсҳои 1–2. ОРКЕСТРҲО. ОРКЕСТРИ АСБОБҲОИ МУСИҚИИ МУРДУМИИ ЎЗБЕКУ ТОҶИК ВА ГУРҲҲОИ СОЗҲОИ НАФАСИИ ОН

Оркестр – ҷамоаест, ки аз гурӯҳҳои гуногуни иҷрогарони созҳо ташкил ёфта, асари мусиқии офаридашударо бо таркиби мавҷуда иҷро мекунад. Фарқи он аз ансамбли хурде, ки ҷамаамон медонем, дар ҳамин аст, ки дар он миқдори навозандагон зиёд буда, аз чанд гурӯҳ ташкил меёбад. Оркестрҳо мувофиқи сохти таркибии асбобҳои мусиқӣ мухталиф мешаванд:

Оркестри симфонӣ, Оркестри нафасӣ, Оркестри асбобҳои торӣ, Оркестри эстрадӣ, Оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбек аз он ҷумлаанд.

Таъкид кардан лозим аст, ки ҳамаи халқҳо ҳам соҳиби оркестри асбобҳои мусиқии нафасӣ шуданашон мумкин аст. Ба ғайр аз оркестрҳои номбаргардида оркестри **камерӣ** (хурд) ҳам дучор меояд, ки таркибашон нисбатан камшумор мебошад.

Аз созҳои, ки дар байни халқамон аз давраҳои қадим ва сеъ паҳн гаштаанд, соли 1936 аввалин оркестри асбобҳои мусиқӣ ташкил гардидааст. Баъзе навъҳои асбобҳои мусиқӣ температсия (яъне, ба овоздиҳии якхела наздик карда шуда) гардида хурду калони онҳо тайёр карда шуд. Ба он найи хурду калон, ғижжакҳои хурду калон, чангҳо, рубобҳо, дуторҳоро дохил кардан мумкин аст.

Ба ин оркестрҳо (дастаҳо) оҳангсозони Ўзбекистону Тоҷикистон асарҳои нав эҷод намудаанд, оҳангҳои халқиро аз нав кор карда, асарҳои оҳангсозони мумтози ҷаҳониरो мувофиқ гардондаанд.

Оркестри асбобҳои муסיқии мардумии ўзбек аз 5 гурӯҳ ташкил ёфта, гурӯҳи аввалини он асбобҳои муסיқии дамӣ (нафасӣ) мебошад. Ба гурӯҳи асбобҳои дамӣ – найҳо, найи хурд, қўшнайнҳо, сурнайҳо, агар зарур ояд, карнайҳо ҳам дохил мешаванд.

🎵 *Аз фонотекаи синф оҳанги «Qalbimda» («Дар қалбам»)-и С. Ҷалил ва «Ohista»-и Ф. Алимовро дар иҷрои «Оркестри асбобҳои муסיқии мардумии ўзбек» шунавед.*

ГИМНИ ДАВЛАТИИ РЕСПУБЛИКАИ ЎЗБЕКИСТОН

Шеъри Абдулло Орипов

Оҳанги Мутал Бурҳонов

Бо тантана

1. Ser- qu - yosh, hur o'l - kam, el-

ga baxt, na - jot, Sen o'- zing do'st-lar - ga yo'l-dosh, meh-ri-

bon! Meh-ri - bon! Yash-na - gay to a-bad il-

mu fan, i - jod, Shuh-ra-ting por- la - sin to - ki bor ja-

Naqarot:

hon! Ol - tin bu vo - diy - lar - jon O'z-be - kis-

ton, Aj-dod - lar mar - do - na ru - hi sen-ga yor! U - lug'

ff *f* *mf*

xalq qud - ra-ti jo'sh ur - gan za-mon, O - lam - ni mah - li - yo ay - la-

1.
gan di - yor! 2. Bag' - ri

2.
gan di - yor!

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, najot,
 Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
 Yashnagay toabad ilm-u fan, ijod,
 Shuhrating porlasin toki bor jahon!

N a q a r o t :

Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
 Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
 Istiqlo'l mash'ali, tinchlik posboni,
 Haqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

N a q a r o t

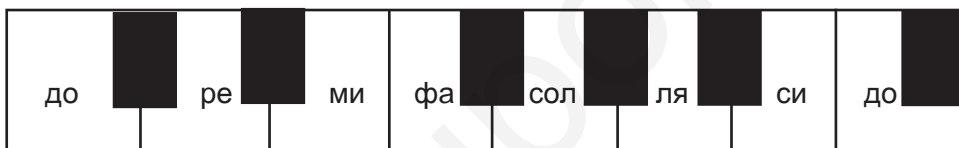
Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

БА ВУЧУД ОМАДАНИ ОВОЗҲОИ МУСИҚӢ

Овозҳо табиатан ду хел мешаванд: овозҳои марғуладор ва овозҳои мусиқӣ. Аз сабаби ба ҳам бархӯрдани ҷисмҳо ё худ иҷрои асбобҳои мусиқӣ дар ҳаво лаппиш ҳосил гардида, ба гирду атроф овозҳо паҳн мешаванд. Онҳо ба овозҳои до-рои баландии аниқ ва ноаниқ чудо мешаванд.

Овозҳои мусиқӣ бо баландиву пастӣ, дарозиву кӯтоҳӣ, лаҳн (тембр) ва иқтидори худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Аз садаи XI эътиборан дар тамоми дунё номгузориҳои зинагии овозҳои мусиқӣ чун ДО, РЕ, МИ, ФА, СОЛ, ЛЯ, СИ паҳн гаштаанд. Дар қисми тугмачаҳои (клавиши) пианино ва хат (қатор)-и нота намуд ба шакли зерин аст:

?! Савол ва супоришҳо

1. Оркестр чист ва он чӣ гуна намудҳо дорад?
2. Аввалин оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбек кай ташкил ёфтааст?
3. Оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбек аз чанд гурӯҳ иборат аст?
4. Ба гурӯҳи асбобҳои дамӣ (нафасӣ) кадом созҳо дохил мешаванд?
5. Гимни давлатии Республикаи Ўзбекистонро сароед ва дар бораи муаллифони он мухтасар нақл кунед.
6. Дар бораи ба вучуд омадани овозҳои мусиқӣ чихоро медонед?

Дарси 3. ГУРҲҲИ СОЗҲОИ МУСИҚИИ ТОРИВУ ЗАРБӢ ВА МИЗРОБИИ ОРКЕСТРИ АСБОБҲОИ МУСИҚИИ МАРДУМИИ ЎЗБЕКУ ТОҶИК

Гурӯҳҳои асбобҳои мусиқии ториву зарбӣ ва мизробии оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбеку тоҷик дар партитура баъди гурӯҳи асбобҳои мусиқии нафасӣ қатори поёнии нотаро муттаҳид сохта, ҷойгир карда мешавад.

Ба гурӯҳи асбобҳои **ториву зарбӣ** чангҳои I ва II дохил шуда, дар қатори алоҳида навишта мешавад.

Гурӯҳҳои номбаршуда, асбобҳои мусиқӣ-якка ва якҷоя баробари иҷрои оҳанги асосӣ бо роҳу намуд-ҳамоҳангии усулҳои оҳангҳои сайёр (2 дараҷанок) ҷӯр шуданашон ҳам мумкин аст.

Гурӯҳи асбобҳои **мизробӣ** (хорошида навохтан) гурӯҳи аз ҳама калон ба ҳисоб меравад. Ба он рубобҳои прима, рубобҳои қашғар, рубобҳои афғон, дуторҳо, дутор-басҳо, дутор-контрабасҳо дохил шуда, дар қатори алоҳида навишта мешаванд.

Аз фонотекаи синф қисми 3-юми «Концерт»-и
Ф.Алимовро дар иҷрои «Оркестри асбобҳои мусиқии
мардумии ўзбек» шунавед.

AZIZ USTOZLAR (УСТОДНИ АЗИЗ)

Шеъри Тўлқин

Оҳанги Собир Бобоев

Маҳин

Naqarot:

us - toz - lar, us - toz - lar. Bo - shi - miz - ni

si - la - din - giz, Biz - ga oq yo'l ti - la - din - giz.

Jo - na - jon - lar, meh - ri - bon - lar,

A - ziz us - toz - lar, lar.

Doim aziz hurmatingiz,
Unutmaymiz mehnatingiz.

N a q a r o t :

Jonajonlar, mehribonlar,
Aziz ustozlar.

Boshimizni siladingiz,
Bizga oq yo'l tiladingiz.

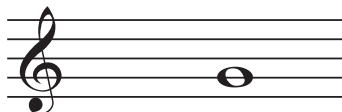
N a q a r o t

Sizlar bizning baxtimizsiz,
Dillardagi ahdimizsiz.

N a q a r o t

Sizga izzat, sizga hurmat,
Yosh qalblarda bo'ling har vaqt.

Калиди Скрипка нотаи «сол»-и октаваи 1-ро нишон медиҳад:

1. Асбобҳои мусиқии ториву зарбӣ ва мизробии оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбекро ёбед?

1.

2.

3.

3. Дар мусиқӣ чандто калид ҳаст? Кадомаш васеъ паҳн гардидааст?

4. Суруди «Aziz ustozlar» («Устодони азиз»)-ро дар якҷоягӣ сароед ва хуб азбар кунед.

Дарси 4. ГУРҶҲИ СОЗҲОИ МУСИҚИИ ТОРИВУ КАМОНИИ ОРКЕСТРИ АСБОБҲОИ МУСИҚИИ МАРДУМИИ ЎЗБЕКУ ТОҶИК

Ба гурӯҳи созҳои ториву камони оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбеку тоҷик Ғижжакҳои I ва II, Ғижжак-алтҳо, Қобиз-басҳо, Қобиз-контрабасҳо дохил шуда, онҳо 5-то хатҳои нотавиро ишғол намуда, аз қисми аз ҳама поёни партиятура ҷой гирифтаанд. Асбобҳои номбаршуда баробари иҷрои оҳангу навои асосии асар ба оҳангҳои сайёр ва намуди усул-ҳамоҳанг ҷӯр шуданашон ҳам мумкин аст.

Аз фонотекаи синф асари «Shodiyona» («Шодиёна»)-и Фарҳод Алимовро шунавед.

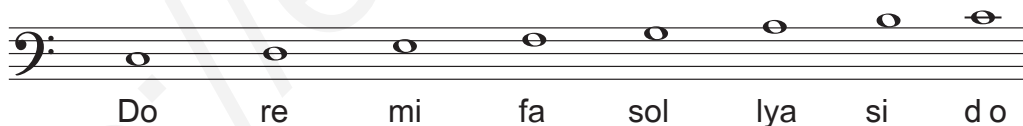

ҶОЙГИРШАВИИ НОТАҲО ДАР КАЛИДИ БАС

Калиди Бас бошад, нотаи «фа»-и октаваи хурдро нишон медиҳад:

Садои овози баланд бо калиди скрипка, садои овози паст бо калиди бас навишта мешавад.

Савол ва супоришҳо

1. Оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбеку тоҷик чӣ гуна ҷамоа аст?
2. Ба гурӯҳи соҳҳои ториву камонии оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбеку тоҷик кадом асбобҳо дохил мешаванд?
3. Калиди бас кадом нотаи октаваи «фа»-ро нишон медиҳад?
4. Калиди бас чӣ хел навишта мешавад?

Дарси 5. ГУРҶҲИ СОЗҲОИ МУСИҚИИ ЗАРБИИ ОРКЕСТРИ АСБОБҲОИ МУСИҚИИ МАРДУМИИ ЎЗБЕКУ ТОҶИК

Дар гурӯҳи созҳои мусиқии зарбии оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбеку тоҷик – дойра, нағора, қайроқ, сафойил барин асбобҳои навозандагии мардумии ўзбеку тоҷик, ҳамчунин созҳои аврупоӣ – литавра, барабан, ликоп-чаро ҳам вохӯрдан мумкин аст.

Оҳангсозон ва мутахассисони асбобҳои оркестрҳо ба асари навишташудаи партитура мувофиқи характер ва образашон созҳои зарбиро интихоб менамоянд. Масалан, дар асарҳое, ки тӯйро акс менамоянд, истифодаи нағора, дар сурудҳо дойра, дар рақси хоразмӣ қайроқ, дар оҳанги уйғурӣ аз сафойил истифода баранд, аини муддао мегардад. Созҳои аврупоӣ низ паҳншавии садои мусиқиро боз ҳам ғанӣ мегардонад.

1. Дойра. 2. Қайроқ. 3. Нағора. 4. Сафойил.

Аз фонотекаи синф асари «Yangra doyra, jarangla!»-и Аваз Мансуровро дар иҷрои «Оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбек» шунавед.

OLTIN KUZ QO'SHIG'I
(СУРУДИ ТИРАМОҲИ ЗАРРИН)

Шеъри Нормурод Нарзуллоев

Оҳанги Аваз Мансуров

Шодон

1. Ko'r-kam o'l - kam sha - mo - li, Shod-lik-dan quv - nar yu-rak. E - sar me - zon sha - mo - li, Kuz-dan be - rib u da-rak. Kuz-dan be - rib u da-rak. Til - lo rang - li yap-roq - lar Yer-ga qa-lin to' - ki - lar. Qay - nar ti-niq bu-loq - lar, Qalb-da or - zum u-sha - lar. Ol - tin ku-zim, ol - tin kuz, Xush ke - lib - san o'l-

kam - ga. Baxt qu - yo - shi cha - raq - lab,
 Of - tob teg - di yel - kam - ga, of - tob teg - di
 yel - kam - ga. Xush ke - lib - san,
 ol - tin kuz ...

2. Bog'da ter to'kar bog'bon,
 Hosilini teradi.
 Dalada bobodehqon
 G'allasini o'radi.

To'kin bo'lsa dasturxon,
 Kuy-qo'shiq ham yarashar.
 Bulbullar sho'x g'azalxon,
 Tinch bo'stonda sayrashar.
 Naqarot

МАҒҲУМҲОИ СОЗУ МАҚОМ (ЛАД) ВА ОҲАНГНОКӢ ДАР МУСИҚӢ

Оҳангҳои мусиқӣ ба баланду пасти гуногун соҳиб буданашро фаҳмида гирифтанд. **Созу мақом** гӯён як муносибати маълуми байниҳамдигарии сунтунҳои овозкатор фаҳмида мешавад.

Дар мусиқӣ баробари созу мақоми мардумӣ созу мақом бо номҳои «**Маҷор**» ва «**Минор**» ҳам васеъ оммавӣ гардидаанд. Онҳо характери гуногун доранд. Агар созу мақоми маҷор як қадар пурқувват: аниқ ва хушқайфиятнок бошад, созу мақоми минор баръакс, маҳин, сабук ва ғамнок садо медиҳад. **Созу мақом** дар бобати муайян кардани тинати (характери) асари мусиқӣ ҳам омили муҳим мебошад.

Соҳти онҳо: **маҷор** – I оҳанг, I оҳанг, I/2 оҳанг, I, I, I, I/2 оҳанг
минор – I оҳанг, I/2 оҳанг, I, I, I/2, I, I, оҳанг

Чудо карда тавоништан асосан мувофиқи маҷмӯи оҳангҳои байни марҳалаҳои I-III муайян мегардад: дар маҷор-ду оҳанг, дар минор-якуним оҳанг.

Оҳангноки гуфта ташкилҳои созу мақоми маҷор ё худ минор аз як нотаи аниқ фаҳмида мешавад. Масалан, До-маҷор, Ля-минор, Сол-маҷор, Ми-минор ва ҳоказо.

?! Савол ва супоришҳо

1. Ба гурӯҳи асбобҳои мусиқии зарбӣ кадом асбобҳо дохил мешаванд?
2. Аз асари увертюраи «Yangra doyra, jarangla!»-и Аваз Мансуров ягон оҳанги дар ёдатон мондари замзама карда диҳед.
3. Дар мусиқӣ созу мақом (лад) ва оҳангноки гуфта чиро мефаҳмед?
4. Суруди «Oltin kuz»-ро дар якҷоягӣ сароед ва хуб азбар кунед.

Дарси 6. ОРКЕСТРИ СИМФОНӢ ВА ГУРӢҲИ ВОКАЛӢ СИМФОНИИ МУСИҚӢ

Оркестри симфонӣ – дар тамоми дунё дар байни намудҳои оркестрҳо хеле паҳн гардидааст, ки ба ҳамагон маълум аст. Асбобҳои мусиқӣ ва равияҳои иҷроӣ, ки ба таркиби он шомил гардидаанд, асосан, дар садаи XVIII ташаккул ёфтаанд. Оҳангсози олмонӣ – Людвиг Ван Бетховен, оҳангсози рус – Пётр Ильич Чайковский, бастакори ўзбек Мирсодиқ Тоҷиевро барои оркестрҳои симфонӣ намунаи беҳтарини асарҳои эҷодӣ офарида, асарҳои худро, ки ба жанрҳои симфония, концерт, поэма, увертюра эҷод кардаанд, ба авлодон боқӣ гузоштаанд. Барои ин оркестр бисёр оҳангсозони навбаромад ҳам асарҳои намунавӣ эҷод мекунанд. Дар оркестри симфонӣ асбобҳо ба 4 гурӯҳ тақсим мегарданд ва дар партитура аз боло ба поён ба ин тарз ҷойгир мешаванд:

- асбобҳои нафасии ҷӯбӣ;
- асбобҳои дамии мисӣ;
- асбобҳои зарбӣ;
- асбобҳои ториву камонӣ.

Гурӯҳи асбобҳои ториву камонӣ гурӯҳи аз ҳама асосии оркестр ба ҳисоб меравад. Ба ин гурӯҳ скрипкаҳои I ва II, алт, виолончел, контрабасҳо дохил шуда, онҳо 5 қатори нотаро ишғол намуда, дар қисми аз ҳама поёнии партитура ҷойгир мешаванд. Асбобҳои номбаргардида баробари иҷроии навову оҳанги асосии асар ба оҳангҳои омехта ва намуди усул-ҳамоҳангӣ ҷӯр шуданашон ҳам мумкин аст.

Аз фонотекаи синф асари «40-simfoniya»
(«40-симфония»)-и В.Мотсартро шунавед.

Скрипка

Алт

Виолончел

Контрабас

АЛОМАТҲОИ ДИНАМИКӢ ДАР МУСИҚӢ

Бо мақсади дилнишин баромадани иҷрои навову оҳанг, сурудҳо ё худ ягон образи мусиқиро ба шунаванда боз ҳам пурратар карда шунавонидан дар мусиқӣ аломатҳои динамикӣ истифода мегардад. Номгузорӣ ва маънои ин аломатҳо, ки аз итолиёвӣ гирифта шудаасту чӣ тавр васеъ гардидани овозро нишон медиҳад, халқҳои ҷаҳон як хел мефаҳманд.

*Донишомӯзони азиш! Дар синфҳои поёни аз аломатҳои динамикӣ бо **p**, **f** шинос шуда будед, акнун бошад, аз ин аломатҳо боқимондаашро меомӯзем.*

Аломатҳои динамикӣ ин тавр навишта ва талаффуз карда мешавад:

p (пиано) – суфт, оҳиста;

pp (пианиссимо) – ниҳоят суфт;

mp (метсо пиано) – суфттар;

f (фарте) – баланд, сахт;

ff (фортиссимо) – ниҳоят баланд;

mf (метсе – фортте) – баландтар.

 (crescendo) – баланд карда истодан, тарзи мухтасари навишти итолиёвӣ «cres»;

 (diminuendo) – пастр карда истодан, тарзи мухтасари итолиёвӣ «dim».

Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи оркестри симфонӣ ва асбобҳои нақл кунед, ки ба таркиби он дохиланд.
2. Оё жанрҳои асарҳои медонед, ки барои оркестри симфонӣ навишта шудаанд?
3. Кадом оҳангсозон намунаҳои беҳтарини эҷодиро барои оркестри симфонӣ офаридаанд?
4. Гурӯҳи асбобҳои ториву камонӣ аз ҳисоби кадом созҳо ташкил ёфтаанд?
5. Суруди «Oltin kuz»-ро ифоданок хонда диҳед.
6. Кадом аломатҳои динамикиро медонед, ки дар мусиқӣ дучор меоянд?

Дарсҳои 7–8. ГУРҶИ АСБОБҶОИ НАФАСИИ ЧҶБЌ ВА МИСИИ ОРКЕСТРИ СИМФОНЌ

Дар дунё намудҳои асбобҳои бисёранд, ки пуф карда на-
вохта мешаванд. Чунин асбобҳои, ки ба оркестри симфонӣ
дохил гардидаанд, ба ду навъ – асбобҳои дамии **чҶБЌ** ва **миси**
тақсим мегарданд.

Ба гурӯҳи асбобҳои нафасии чҶБЌ флейтаҳо, гобойҳо
(сурнайҳо), кларнетҳо ва фаготҳо (сурнайҳо) медароянд. Ва
барои ин гурӯҳ мусиқӣ дар хатҳои нотаи баландтарини парти-
тура навишта мешаванд.

Ба гурӯҳи асбобҳои нафасии мисӣ валторнаҳо (як хел асбоби
мусиқии нафасӣ) (бисёр вақт 4-то), трубаҳо (шайпурҳо, 2-то),
тромбон (карнаи мисӣ 3-то) ва туба (карнаии печон I-то) дохил
мешаванд.

Аз фонотекаи синф «То‘у марши» («Марши
тӯй»)-и Ф.Менделсонро шунавед.

Флейта

Гобой

Кларнет

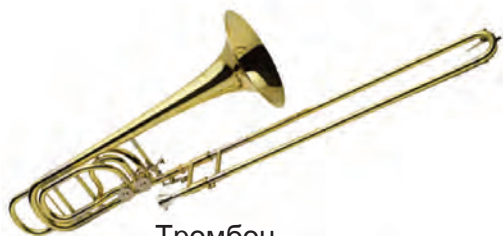
Фагот

Труба

Туба

Тромбон

Валторна

BOLALARNING KO'ZLARI (ЧАШМОНИ БАЧАҶО)

Шеъри Қамбар Ота

Оҳанги Муҳаммад Отаҷонов

Allegro

Dun - yo - da eng sof, ti - niq,

Nur - lar ich - ra eng yo - niq. Ko' - rar rav -

shan va a - niq, Bo-la - lar - ning

ko'z - la - ri. Is - siq - dir yul - duz - la - ri,

Naqsh ol - ma - day yuz - la - ri.

Yol - g'on ayt - mas so'z - la - ri

1.
Bo - la - lar - ning ko'z - la - ri,

2.
Bo - la - lar - ning

ko'z - la - ri.

Dunyoda eng sof, tiniq,
Nurlar ichra eng yoniq.
Ko'rar ravshan va aniq,
Bolalarning ko'zlari.

Naqarot:

Issiqdir yulduzlari,
Naqsh olmaday yuzlari.
Yolg'on aytmas so'zlarni
Bolalarning ko'zlari.

Vatanim deb charaqlar,
Xalq baxtidan yaraqlar.
Doim do'stni so'roqlar
Bolalarning ko'zlari.

Naqarot:

Tinchlik bo'lsin mustahkam,
G'am ko'rmasin biron dam.
Yashnab kulsin chinakam
Bolalarning ko'zlari.

АЛОМАТҲОИ ДАРОЗКУНИИ ХАТҲОИ НОТА

Оҳангсозон ба мақсади рангоранг баромадани оҳангҳо аломатҳои баъзе нотаҳоро бо кӯмаки «нуқтаҳо» дароз менамоянд.

Бо кӯмаки нуқтаҳо (·) нота ба нисфи баробар дароз мегардад; барои боз ҳам фаҳмотар шудан бо рақамҳо нишон додан низ мумкин аст:

○ (4 чоряк) – ○ (6 чоряк) = 4 + 5 = 6

♪ (2 чоряк) – ♪ (3 чоряк) = 2 + 1 = 3

♪ (1 чоряк) – ♪ (3 нимчоряк) = 1 + 0,5 = 1,5

♪ = ♪ + ♪ = ♪

♪ = ♪ + ♪ = ♪

?! Савол ва супоришҳо

1. Гурӯҳҳои асбобҳои нафасии чӯбӣ ва мисиро гуфта диҳед, ки ба таркиби оркестри симфонӣ дохил мегарданд.
2. Дар порчаи «То'у марши»-и Ф.Менделсон шунавидаатон садои кадом асбобҳои нафасӣ иҷро гардидааст?
3. Нотҳои нуқтанок чист?

Дарси 9. ГУРҶҲИ СОЗҲОИ ЗАРБИИ ОРКЕСТРИ СИМФОНӢ

Дар гурӯҳи асбобҳои мусиқии зарбии оркестри симфонӣ беш аз 20 созҳои зарбиро истифода бурдан мумкин аст, ки дар тамоми дунё паҳн шудаанд. Вале созҳо аз қабili барабан, нағора, табл, санҷ (тарелка, ликопча) доимо истифода мегарданд.

Барои ба ўзбекистониён хос садо додани мусиқӣ оҳангсозони Ўзбекистон нағора ва доираро моҳирона истифода мебаранд, ки гўшамон ба он одат кардааст. Ин оҳангҳо завқи тамоман дигар доранд.

Барабанҳо

Тарелкаҳо

Литавраҳо

Аз фонотекаи синф увертюраи (сарахбори) «Navro'z bayramiga!»-и Аваз Мансуровро шунавед.

CHUMOLI (МҮРЧА)

Шеъри **Р.Исҳоқов**

Оҳанги **Алишер Расулов**

Шӯх, шодон

Chu - mo - li, chu - mo - li – Char-chash ni - ma bil - may - di.
 Chu-mo-li, chu- mo- li – Meh-nat qi-lib tin - may - di.
 Don yi - g'ib tol - mas ish - dan – Chu-mo - li, chu-mo - li.
 Muh-toj bo'l-may-di qish - da – Chu-mo-li, chu-mo-li. Hur-mat-la-shar
 bir - bi-rin, Ha - lol - lik no-ni shi - rin.

Na q a r o t :

Chumoli, chumoli –
 Charchash nima bilmaydi.
 Chumoli, chumoli –
 Mehnat qilib tinmaydi.
 Don yig'ib tolmas ishdan –
 Chumoli, chumoli.
 Muhtoj bo'lmaydi qishda –
 Chumoli, chumoli.
 Hurmatlashar bir-birin,
 Halollik noni shirin.

Ish zavqin sezar bari –
 Chumoli, chumoli.
 Birlashib o'zar bari –
 Chumoli, chumoli.
 Hurmatlashar bir-birin,
 Halollik noni shirin.

ЛИГА

Лига ҳам ба аломатҳои дарозкунандаи нота дохил мешавад. Бо ёрии он хатҳои нотаро ҳар кадом дароз кунад мешавад.

Дар ин ҳолатҳо овозҳои нотаро дар 1 нафас сароидан ё ки дар ягон соз пайиҳам иҷро карда истодан лозим.

?! Савол ва супоришҳо

1. Дар гурӯҳи созҳои зарбии оркестри симфонӣ кадом асбобҳо дохил мешаванд? Бештар истифода мешудаашон кадомҳоянд?
2. Мусиқии симфонӣ барои боз ҳам тараннум намудан, кадом асбобҳои миллии истифода мешавад?
3. Увертюари «Navro'z bayramiga!»-и Аваз Мансуровро гӯш карда, таассуротҳоятонро нақл кунед.
4. Муаллифони суруди «Chumoli» кихоянд?
5. Лига гуфта чиро мегӯянд?

СУПОРИШҲО БАРОИ МУСТАҲКАМКУНӢ ЧОРЯКИ I

1. Гурӯҳи созҳои зарбии оркестри симфонии халқии ўзбекро ёбед.

а)

б)

в)

2. Гурӯҳи созҳои нафасии чӯбии оркестри симфони ро ёбед.

а)

б)

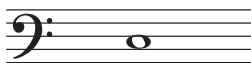

в)

3. Ноти До-и дар калиди бас бударо муайян кунед.

а)

б)

в)

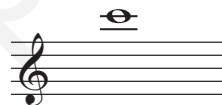
4. Ноти До-и дар калиди скрипка бударо муайян кунед.

а)

б)

в)

5. Номҳои аломатҳои динамикиро муайян кунед.

ЧОРЯКИ II

САНЪАТИ ХОР. ЖАНРҲОИ ВОКАЛӢ-СИМФОНИИ МУСИҚӢ

Дарсҳои 1-2. САНЪАТИ ХОР. НАМУД ВА СОХТИ ҶАМОАҲОИ ХОР

Санъати хор дар маданияти мусиқӣ нақши муҳим дорад. **Хор – гурӯҳи калонест, ки бо бисёр овозҳо сароида мешавад.** Калимаи хорро бо ду маъно фаҳмидан мумкин аст. Якум – гурӯҳи сарояндагон бошад, дуюмӣ – асари мусиқии барои иҷро намудани гурӯҳи хорӣ муайяншуда мебошад. Миқдори аъзоёни хор метавонад аз 20–30 нафар сар карда, дар баъзе ҳолатҳо то 1000 ё бештар аз он бошад. Бо иҷрои асбобҳои мусиқии бисёровозаро шунданамон, бо воситаи хор низ ду, се ва аз он зиёд асарҳои овознокро сароидан ва ғӯш карданро меомӯзем. Ансамблҳои хорӣ низ тибқи қоидаҳо ба якҷанд намудҳо тақсим карда мешаванд. Хори танҳо аз кӯдакон (бачаҳо) иборат бударо – **хори кӯдакон**, хори аз духтарону занон иборат бударо – **хори духтарону занон**, хори аз мардон иборатро – **хори омехта** меноманд. Хори кӯдакон дар хори омехта низ иштирок намуდანашон мумкин аст.

Дар хор 4 хел овоз ҳаст: овозе, ки барои кӯдакон ва занон хос аст, **сорпано** ва **алт** номида мешавад. Овози ба мард хосро **тенор** ва **бас** меноманд.

Ҳар як сарояндаи овози дар боло номбаршуда, агар вазифаи худро доништа дуруст иҷро карда тавонад, он гоҳ аз ҷиҳати образи бадеӣ барои мукамал ва дилангез баромадани он имкон ба вуҷуд меояд.

Вобаста аз шумораи иштирокчиёни хор – **хорҳои камеравӣ**, **хорҳои калон**, **хорҳои ҷамоавӣ** номида мешаванд. Ҷамоаҳои хор асари хори ро бо ҷӯрии оркестр ё асбобҳои иҷро меkunанд.

Ҷамоаи хориӣ аз бечӯриӣ асбобҳо, фақат бо овози худ сарояндаро **capella** меноманд. Асари хориӣ барои иҷрои капелла навишта шуда **a`capella** ном дорад. баъзе мавридҳо 1000 ва аз он зиёд нафар шуданаш мумкин аст.

Қоидаи дар сахна худро нигоҳ доштани ҷамоаи хор:

Аввал дар сахна қатори 1-ум беовоз баромада меистанд, пас қаторҳои дигар ҷойгир мешаванд.

Ҳангоми аз сахна баромада рафтани қатори 1-ум як қадам ба пеш баромада, сипас барои бетартиб баромада рафтани қаторҳои дигар интизор шуда меистанд. Ин қоида ба маданияти сахна дохил мешавад.

Аз фонотекаи синф суруди «*Childirma chola*»-и Наира Шарафиеваро гӯш кунед.

YOMG'IR YOG'ALOQ («БОРОН МЕБОРАД»)

Шеърӣ **Ф. Шоисмоил**

Оҳанги **Б. Умедҷонов**

Аллегретто

f
Yom - g'ir yog', yo-g'a - qol

p
La-la-la - la -la, la - la-la-la -la, la - la - la - la - la, la - la-la-la -la,

chaq-mo-g'ing - ni cha-qa qol. La - la-la - la -la, la - la,

f
La - la - la - la-la, la - la-la-la -la, Qo'-zi - qo - rin to'p-to'p-to'p,

La - la - la - la-la, la - la. *p* Biz te-ray-lik ko'p-ko'p-ko'p.
f
 Yer - ga tush-sin os - mon - dan. Biz te-ray-lik ko'p-ko'p-ko'p.

f
 Yom- g'ir yog' yo - g'a qol, da-la qir- ga o - qa - qol.
 La - la - la - la - la, la - la - la - la - la, la - la - la - la - la, la

f
 O't ko'-kar-sin mo'l- mo'l, o-chi- la- qol - sin- tez-tez chuch-mo-ma-yu
f
 la - la - la. la - la - la - la - la. Chuch-mo-ma-yu

p qo-qi- gul chuch-mo-ma-yu *f* qo-qi- gul, la-la- la- la- la- la la - la - la-gul...
p qo-qi-gul chuch-mo-ma-yu *f* qo-qi- gul, chuch- mo - ma - gul

f

yom-g'ir yog' yo-g'a - qol

p

La - la-la - la-la, la - la - la-la-la, la - la - la-la-la, la - la - la-la-la,

p

Sut-su- ving - ni so - g'a - qol. la - la - la-la-la, la - la

f

La - la - la-la-la, la - la - la-la-la, ko'- kar-sin bug'- do-yi - miz,

Meno mosso

f

la - la - la-la-la, la - la. Non pi-shir - sin o - yi - miz

biz - ga katta -kon kul - cha. Non pi-shir - sin o - yi - miz

mf

yom-g'ir yog',

yo-g'a-qol,

gliss.

yo-g'a-qol !

Yom-g'ir yog',

gliss.

ФЕРМАТА

Фермата¹ аломати махсус буда, миқдори дарозии нота ва паузаҳоро то 1,5–2 баробар мекашад. Он дар шакли $\frown$ ё ки $\smile$ буда, дар боло ё поёни нота ва паузаҳо гузошта мешавад.

Allegretto

Дарозии фермата ба моҳияти бадеӣ ва характери умумии асар вобаста аст. Ферматаҳо дар сурудҳои калони миллии ўзбек ҳам бисёр истифода мешавад.

?! Савол ва супоришҳо

1. Хор гуфта чиро мефаҳмед ва кадом намудҳои хорро медонед?
2. Овозҳои «Тенор» ва «Бас» ба кӣ хос аст.
3. Аз суруди «Childirma chola»-и Наира Шарафиева кадом овозҳоро гӯш кардед?
4. Фермата гуфта чиро мефаҳмед?

Дарсҳои 3–4. МУВОФИҚАРДОНИИ СУРУДҲОИ ХАЛҚӢ БАРОИ ИҶРОИ ХОР

Оҳангсозони касбӣ баробари офаридани асарҳои аслии барои хор сурудҳои мардумиро ҳам бисёровоза намуда, барои иҷрои хор мувофиқ месозанд. Хорҳои ноҷӯри Мутал Бурҳонов дар солҳои 50-уми садаи XX ҳамчун намунаи ибрат эътибор пайдо карда буданд. Дар ин бобат асарҳои ўро аз қабилӣ «Yorlarim», «Endi sendek», «Bibigul», «Sari ko'hi baland» номбар кардан мумкин аст.

Баъдтар аксар оҳангсозон ба М.Бурҳонов ҳаммаслак гардида, сурудҳои мардумиро барои иҷрои хор мувофиқ намуданд. Ба он асарҳои «Chaman ichra»-и Собир Бобоев, «Qoyilman»-и Икром Акбаров, «Qilpillama»-и Ботир Умедҷонов, «Boycheschak», «Chittigul», «Qari chumchuq chaqimchi»-и Шермат Ёрматов, «Mavrigi»-и Мустафо Бафоевро мисол овардан мумкин аст.

¹ Фермата – ист, боз истодан (италиявӣ).

Аз фонотекаи синф асари «Yorlarim»-и Мутал Бурҳоновро
шунавед, ки ба хори ночӯр мувофиқ гардондааст.

ВОҶСНЕСНАК (БОЙЧЕЧАК)

Суруди мардумии ўзбек
(Барои хори ночӯр)

Барои хори бачагона Шермат Ёрматов
мувофиқ гардондааст

Зинда, шӯх

p

(Чарак)

Bo - la, bo - la, bo - la bo - la,

mf *f*

bo - la, bo - la, bo - la, bo - la bo - la, bo - la, bo - la, bo - la,

bo - la, Boy - che - chak

Boy - che - cha - gim
Boy - che - cha - gim

boy - lan - di, qo - zon to' - la ay - ron - di
hil - lo - li, ham - yon ham - yon til - lo - li

Ay - ro - ning - dan ber - ma - sang, qo - zon to - vo - g'ing
Ham - ma bo - zor bir bo - zor, at - rof - la - ri

mf

vay - ron - di.
lo - la - zor.

Qat - tiq yer - dan qa - ta - lab chiq - qan

p

boy - che - chak,

yum - shoq yer - dan

chak.

Boy-

yu - ma - lab chiq - qan boy - che - chak.

che- chak,

bo - la, bo - la, bo - la, bo - la bo - la, bo - la, bo - la, bo - la

boy che - chak, Boy - che - chak.

3. Boychechakni tutdilar,
Simyog'ochga osdilar,
Qilich bilan chopdilar,
Baxmal bilan yopdilar.

Naqarot:

Qattiq yerdan qatalab
chiqqan boychechak,
Yumshoq yerdan yumalab
chiqqan boychechak.

РИТМ (УСУЛҲО)

Р и т м – як навои маълум буда, дарозу кӯтоҳ ивазшавии садоҳои мусиқист. Ҳар як оҳанги мусиқӣ ё худ суруд соҳиби ритми худ аст. Масалан, таронаи халқии «Chamandagul», ки ҳамаамон хуб медонем, чунин ритмро молик аст:

Мусиқӣ ва рақсҳои ўзбек, алаҳхусус усулҳои доира рангоранг ва мураккаб мебошанд.

Савол ва супоришҳо

1. Кадом оҳангсозонро медонед, ки сурудҳои халқиро барои хор мувофиқ гардондаанд? Асарҳояшонро шуморида диҳед.
2. Андозаи супоришҳои додашударо гӯед.

3. Суруди «Boychechak»-ро барои хор кӣ мувофиқ гардондааст?

Дарси 5. ЖАНРҲОИ ВОКАЛӢ-СИМФОНИИ МУСИҚӢ

Дар санъати мусиқӣ бисёр будани жанрҳоро хуб медонед ва шумурда дода метавонед. Жанрҳои **вокалӣ-симфонӣ** ҳам васеъ паҳн шудаанд.

«Вокалӣ-симфонӣ» гуфта чиро донистанамон лозим?

«Вокал» суруд хонданро фаҳмонад, «симфонӣ» бошад, маънои чӯршавии оркестри симфонию дорад. Таронаро яккахон ҳам, хор ҳам суруданаш мумкин аст. Жанрҳои асархоеро, ки дар ин шакл офарида шуда, иҷро мегарданд, аниқ муайян кардан мумкин. Онҳо ба сюита, поэма, қасида, кантата ё ораторияи вокалӣ-симфонӣ ҷудо мешаванд.

Аз фонотекаи синф порча аз достони телефонограму «Вухороӣ шариф»-и М. Бафоев ро гӯш кунед.

ЎЗБЕКИСТОНИМ (ЎЗБЕКИСТОНАМ)

Шеърӣ **Файзӣ Шоисмоил**

Оҳанги **Шариф Рамазонов**

Марш

1. Ko'r-kam di - yor- san, bag'-ri ba - hor - san,
Keng pax - ta - zor - san, gul - la- gin, O'z - be - kis - to-
nim! Jo - ney, keng pax - ta - zor - san, gul - la- gin,
Naqarot :
O'z-be- kis - to - nim! Pax- tang ka - bi oq,

iq-bo-ling por-loq, pax-tang ka-bi oq,

iq-bo-ling por-loq, Sharq uz-ra ma-yoq, pax-ta-kor,

O'z-be-kis-to-nim! Sharq uz-ra ma-

yoq, pax-ta-kor, O'z-be-kis-to-nim! Jon,

O'z-be-kis-to-nim. O'z-be-kis-to-nim!

2. Tog'laringda kon –
Ma'danga makon,
Senga fido jon,
Gullagin, O'zbekistonim!

3. Sen ona yurtim,
Durdona yurtim,
Mardona yurtim –
Gullagin, O'zbekistonim!

Naqarot:

Paxtang kabi oq,
Iqboling porloq,
Sharq uzra mayoq,
Paxtakor, O'zbekistonim!

ПАРТИТУРАҲО ВА КЛАВИРҲО

Ҳар як оҳанги мусиқӣ, ки ба сифати асар ба нота дохил мегардад, дар шакли партитура (маҷмӯи нотаҳои ҳамаи партияҳои ягон асари бисёрвояи мусиқӣ) ва клавир (номи умумии ҳамаи асбобҳои мусиқии забонақдор) мешавад.

Партитура – навиштаҷоти нотавии асарҳост, ки барои ансамбл, хор, оркестр навишта мешавад. Усулҳои оҳанге, ки ҳар як иштирокчи ҷамоаҳои мазкур якҷоя иҷро мекунанд, мувофиқи қоидаҳои партитура пасту баланд карда, дар дафтари нотаи махсуси бисёрқатора ҷойгир карда мешаванд.

Клавир бошад, намуди дафтари нотавӣ ё худ чопгардида дар маҷмӯаҳо буда, барои ҳамин ансамбл, хор, оркестр ё худ асарҳои сахнавии мусиқиаш дар шакли мӯъҷаз, барои иҷрои овоз ва фортепиано мувофиқ иншо гардидааст.

Модерато ♩ = 68

Yakkhon

О...

Сопрано

Хм...

Алто

Хм...

Тенор

Басс

?! Савол ва супоришҳо

1. Жанри «Вокали-симфонӣ чист»?
2. Дар асари «Вухороӣ шариф»-и шундаатон шумо чӣ гуна овозҳои вокалиро муайян кардед?
3. Дар партитура чӣ гуна қоидаҳо ҳаст ва онҳо чӣ гуна ҷойгир карда мешавад?

Дарсҳои 6–7. ЖАНРИ ҚАСИДА. КАНТАТА ВА ОРАТОРИЯҲО

Ҳангоми ҳунарнамоии устодони сухани бадеӣ, яккахонҳо, дар асарҳои мусиқии барои хор ва оркестр навишта шуда оиди ягон симои бузург ҳамду сано ё худ доир ба Ватан мадҳ сароида шавад, онҳоро жанри **қасида** меноманд. Оҳангсоз ва шоир ҳамкорона либреттои асари нав, яъне суханон ва матни шеъреро, ки ба мақсади пурра кушода додани мавзӯи хизмат мерасонанд, пешакӣ байни худ ризо-манд карда навишта мегиранд. Баъд оҳангсоз дар асоси ин либретто ба офаридани асари хуби мусиқӣ-қасида шурӯъ менамояд. Қасидаҳо бештар дар иду тантанаҳо иҷро карда мешаванд.

Дар самти мусиқии вокалӣ-симфонӣ жанри **кантата** (суруди дарози мутантан ё тантанавии хор) ҳам васеъ паҳн гардидааст.

Дар асарҳое, ки бо ин жанр офарида шудаанд, воқеаҳои муҳими замони ҳозира ва таърихи нав акс ёфтаанд.

Кантатаҳо бо тарзи тантанавӣ, лирикӣ ва эпикӣ навишта шуда, аз якҷанд қисм иборат мебошад. Қисмҳои аз ҷиҳати маъно хотимаёфтаре алоҳида иҷро кардан ҳам мумкин аст.

Оратория (асари калони мусиқӣ) жанри аз ҳама калони мусиқии вокалӣ-симфонӣ буда, одатан дар мавзӯи драматикӣ навишта мешавад. Воқеаҳои драматикӣ дар сухану мусиқӣ эҳсос гардад ҳам, яккахонҳои иҷрокунандаи суруд ва хор дар сахна ҳаракат намекунад. Фарқи оратория аз кантата дар калон будани ҳаҷм, дорои характери эпикӣ-драматикӣ ва васеъ будани мавзӯи мебошад.

Аз фонотекаи синф қисмҳои аз кантатаи «Maktabjon – oftobjon»-и Ғафур Қодиров ва аз асари «Alisher Navoiyga qasida»-и дар либреттои шеъри А.Орипов навиштаи М.Бафоев ро шунавед.

ОРРОҚ ҚИШ-ҒУ, ОРРОҚ ҚИШ (ЗИМИСТОНИ САП-САФЕД)

Шеъри Пӯлод Мӯъмин

Оҳанги Анатолий Варелас

Маҳин, оҳиста

da-ra - lar. Fa-s(i)l zav-qi at-rof - ga, qo'-shiq bo'-lib

ta-ra - lar. Op-poq- qish-ey, op-poq-qish, Eh qor-la-ri

yum-shoq qish. Cha - na kon-ki o'y-nat - gan

Quv-noq qish-ey quv -noq qish. Tar- nov-lar-da

su- ma- lak, Ko'l-lar oy- na yax-ma-lak.

Ay - ting, ay- ting bo'l - ma -sin, Hech kim yo'l-da charx-pa

lak. Op- poq qish-ey, op-poq qish, Eh qor-la-ri

yum-shoq qish. Cha-na, kon-ki o'y-nat - gan

Quv - noq qi - shey, quv - noq qish.

Dam olmoqda dalalar,
Keng vodiylar, daralar.
Fasl zavqi atrofga
Qo'shiq bo'lib taralar.

N a q a r o t :

Oppoq qish-ey, oppoq qish,
Eh qorlari yumshoq qish.
Chana, konki o'ynatgan
Quvnoq qish-ey, quvnoq qish.

Tarnovlarda sumalak,
Ko'llar oyna yaxmalak.
Ayting, ayting, bo'lmasin,
Hech kim yo'lda charxpalak.

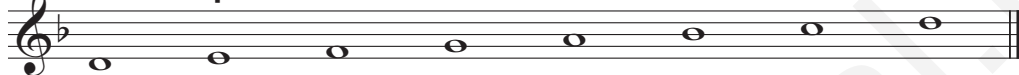
N a q a r o t

Фа маҷор.

Ре минор.

?! Савол ва супоришҳо

1. Оиди жанрҳои қасида, кантата ва оратория нақл карда диҳед.
2. Муаллифони суруди «Ороқ қиш-еу, ороқ қиш» кихояд?
3. Андозаи машқи додашударо муайян кунед.

СУПОРИШҶО БАРОИ МУСТАҲКАМУНӢ
Чоряки II

1. Дар хор чанд хел овоз мешавад?

- а) 3 хел;
б) 6 хел;
в) 4 хел;
г) 5 хел.

2. «Хор» гуфта чиро мегӯянд?

- а) ҷамоаи аз навозандагон ташкил ёфтаро;
б) ҷамоаи сарояндагонро;
в) ҷамоаи аз навозандагон ва раққосаҳо ташкил ёфтаро;
г) ҷамоаи сурудхонро.

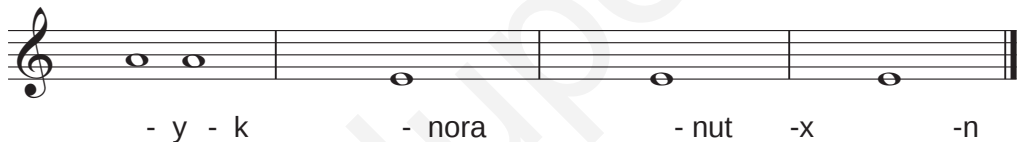
3. Овозҳои «Сопрано» ва «алт» ба киҳо хос аст?

- а) ба мардон;
б) ба мардон ва занон;
в) ба зану духтарон ё ки бачагон;
г) ба хори омехта.

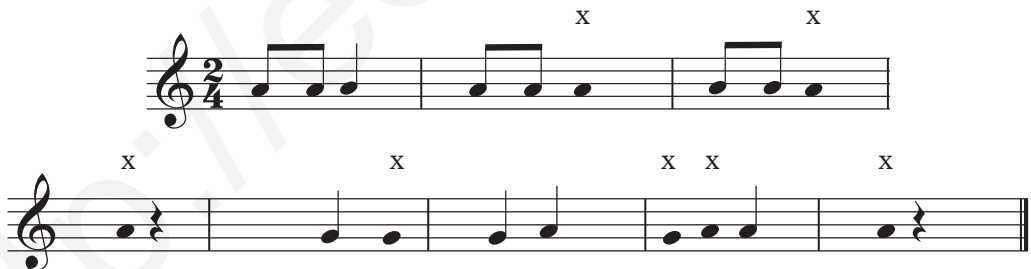
4. Дар чандум солҳои асри XX хорҳои бечӯри Мутал Бурҳонов ба дараҷаи намуна ба эътибор сазовор гардидааст?

- а) дар солҳои 50;
б) дар солҳои 60;
в) дар солҳои 40;
г) дар солҳои 30.

5. Ба ребуси зерин, номҳои овозро гузошта хонед:

6. Аз машқи зерин дарозии овози ба ҷои «х» бударо ёбед.

7. Вазн (ритм)-ашро муайян кунед.

ЧОРЯКИ III

АСАРҲОИ МУСИҚИИ САҲНАВӢ. САНЪАТИ БАЛЕТ ВА РАҚС, ДРАМА ВА МАЗҲАКАИ МУСИҚӢ, ТАМОШОҲОИ АФСОНАҲОИ МУСИҚАНОК БАРОИ БАЧАГОН

Дарси 1. АСАРҲОИ МУСИҚИИ САҲНАВӢ

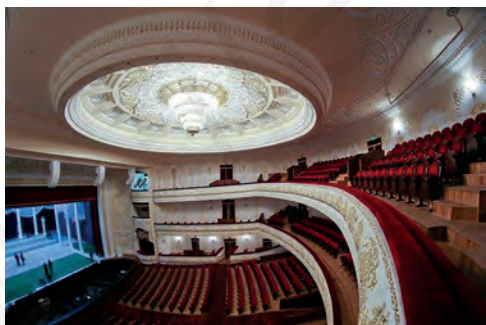
Ба асарҳои саҳнавӣ – опера, балет, драмаи мусиқӣ ва мазҳака (комедия), оперетта, афсона-тамошои мусиқӣ барои бачагон дохил мешавад. Ҳар як фарзанди Ватанамон асарҳои хуберо, ки бо жанрҳои дар боло номбаршуда офарида шудаанд, донистанаш, шунавида тамошо карда, онҳоро аз ҳамдигар фарқ карданаш зарур аст. Барои ба саҳна гузоштани асарҳое, ки бо ин жанрҳо навишта шудаанд, ба мисли тамоми дунё дар республикаамон низ театр, тамошогоҳҳои махсус мавҷуд аст. Масалан: Театри калони академии опера ва балети ба номи Навоӣ, Театри республикавии давлатии мусиқии ба номи Муқимӣ, театрҳои давлатии дар вилояту шаҳрҳоямон буда, театрҳои тамошобинони ҷавони ўзбек ва рус, театрҳои лўхтаки республика ва вилоятҳо аз ҳамин ҷумлаанд.

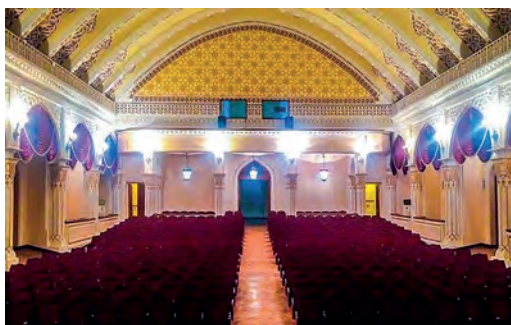
**Театри калони академии опера ва балети
ба номи Алишер Навоӣ**

**Театри республикавии давлатии мусиқии
ба номи Муқимӣ**

**Театри калони академии
опера ва балети ба номи
Алишер Навоӣ**

**Театри республикавии давлатии
мусиқии ба номи Муқимӣ**

*Аз фонотекаи синф порчаҳо аз балети “Oqqush ko’li”-и
П. Чайковскийро шунавед.*

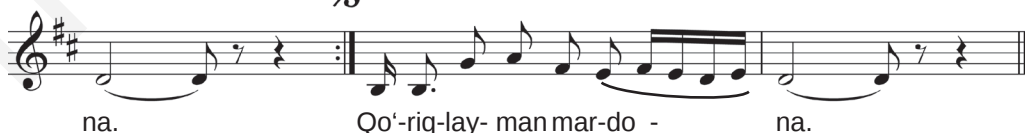
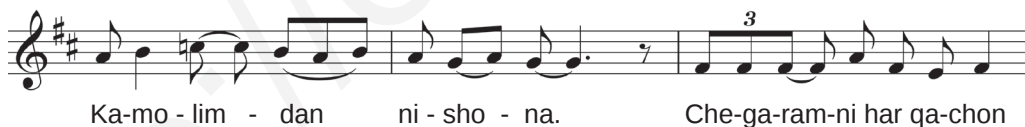

CHEGARACHI QO'SHIG'I (СУРУДИ САРҲАДБОН)

Шеъри Қамбар ота

Оҳанги Аваз Мансуров

Allegro

Tinchlik bag'rida hayot,
Xalqimni deb bedorman.
Orom olar mamlakat,
Kecha-kunduz hushyorman.

N a q a r o t :
Gullagan O'zbekiston
Kamolimdan nishona.
Chegaramni har qachon
Qo'riqlayman mardona.

Na yerdan, na osmondan
Xavf yo'lamas yurtimga.
Sadoqatli posbonman,
Baxt qo'shilar baxtinga.

N a q a r o t :

ЧЕНАКҲОИ МУСИҚӢ

Ҳар як асари мусиқии садодиханда ё ки ба нота дароянда ченаки худро дорад. Ченакҳо мувофиқи нота иҷро карданро осон мегардонанд. Онҳо барои ба шунаванда маъқул афтодани асар кӯмаки калон мерасонанд. Номбар кардану навишти ченакҳо ин тавр аст:

Ду чоряк – 2/4
Се чоряк – 3/4
Чор чоряк – 4/4
Шашу ҳашт – 6/8 ва ҳоказо.

Рақамҳои ченакӣ дар мусиқӣ дар оғози асар, баъди калидҳо ва нишонаҳои алтератсия гузошта мешаванд.

С а в о л в а с у п о р и ш ҳ о

1. Ба асарҳои саҳнавии мусиқӣ кадом тамошоҳо дохил мешаванд?
2. Театрҳои мавҷударо дар республикаамон оё шумурда метавонед? Ба кадоме аз ин театрҳо рафтаед ва ё тамошо карданро мехоҳед?
3. Порчаҳои шунавидаатон аз ҳамдигар оё фарқ мекунанд? Маънидод кунед.
4. Муаллифони «Chegarachi qo'shig'i» кихоянд? Замзама намоед.

Дарсҳои 2–3. САНЪАТИ БАЛЕТ. БАЛЕТИ ЁЗБЕК

Балет – санъатест бо воситаи мусиқӣ ва ҳаракатҳои рақсӣ образҳо ва воқеаҳо офарида мешаванд. Асари балетро мавзӯи драматикӣ, рақс, имову ишора, ҳаракатҳои нафис, мусиқӣ, нақшу нигори сахнавӣ ва либосҳо ташкил медиҳад.

Балетҳое, ки дар тамоми ҷаҳон машҳур гардидааст, аз қабилӣ «Oqqush ko'li», «Qarsildoq» ва «Uyqudagi go'zal» дар садаи XIX аз тарафи оҳангсози рус Пётр Илич Чайковский офарида шудааст. Балетҳои мазкурро халқи мо ҳам хуб медонад ва дӯст медоранд. Балетҳоро аз қабилӣ «Gayane», «Spartak» (Арам Хачатурян), «Bog'chasaroy fontani» (Б.Астафев). «Romeo va Julietta», «Zolushka» (С.Прокофев), ки дар садаи XX эҷод гардидаанд, бисёриҳо медонанд.

Санъати балет дар Ёзбекистон ҳам ривоч ёфтааст. Аз солҳои 30-юми садаи XX эътиборан балетҳо бо унвони «Рахта» (Рославетс), «Orzu» (И. Акбаров), «Sevgi tumori» (М. Ашрафӣ),

«Tanavor» (А. Козловский) офарида шуданд. Солҳои 80-ум оҳангсози ўзбек Улуғбек Мусоев «Hind dostoni» ва «To'maris», Аваз Мансуров «Sharq afsonasi» ном балетҳоро эҷод карданд, ки ба даҳони умум афтод. Солҳои 90-ум бошад, Мустафо Бафоев «Ulug'bek burji» ва «Nodira» ном балетҳоро аз рӯи усулҳои рақси миллии офарид.

Санъати балетро тамоми халқҳо як хел мефаҳманд ва хеле дӯст медоранд. Аз ин баъд ҳам дар намунаи беҳтарин балетҳои ўзбек офарида шуда, овозааш ба тамоми дунё паҳн хоҳад шуд.

Аз видеотекаи синф порчаеро аз балети «To'maris»-и Улуғбек Мусоев тамошо кунед ва ё аз фонотека аз балети Аваз Мансуров «Sharq afsonasi» порчаҳо шунавед.

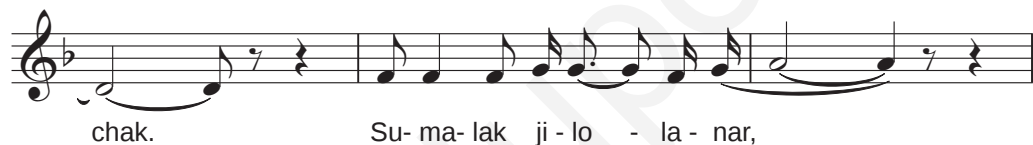
SUMALAK (СУМАЛАК)

Шеъри Тўхтамурод Баҳромов

Оҳанги Шермат Ёрматов

Оҳиста

Tugallash uchun

Tomchilar billur rangda,
Qarang, qarang, qarang-a,
Ko'z yoshin qilmas kanda,
Attang, attang, attang-a.

Qishni kuzatsa kerak
Sumalak,
Bahordan berib darak...
Chak-chak, chak-chak,
chak-chak-chak.

САНЪАТИ ДИРИЖЁРӢ

Дирижёр ба ҷамоаи хор ва оркестр, ки асари мусиқиро иҷро мекунад, раҳбарӣ карда, санъаткорест, ки онҳоро ба роҳ мебарорад. Вай дар соҳаи мусиқӣ соҳиби дониши баланд шуданаш шарт аст. Шояд аз нишон додани андозаи асари тайёр, даст ҷунбондан кори осонтар нест. Онро мо ба тезӣ ёд гирифтани мон мумкин. Вале ҳама душворӣ дар даврест, ки барои тайёркунии як асар ва ё барномаи концертӣ, то ба шунаванда расондани он мегузарад.

Дирижёр асари мусиқиро то ба иҷрои оммавӣ гузоштан ба ҷамоаи иҷрокунанда вобаста ҳама тайёриро назорат мекунад. Дар вақти иҷрои асосӣ намудҳои динамикии тези асари бозимекарда ва иҷрокунандагонро ист кунондан ё ки вақтҳои иҷрои онҳоро нишон дода меистад, ҷамоаро муттаҳид намуда, барои иҷрои асари бадеӣ ҳаракат мекунад. Дирижёрӣ ба сифати санъат ва касб дар охири асри XX ташаккул ёфт. Аз дирижёрони ўзбек М. Ашрафӣ, Д. Абдурахмонова, З. Ҳақназаров, Э. Азимов, Ф. Абдурахимоваро бо сифати мисол нишон додан мумкин.

Дар ривочу равнақи маданияти мусиқии Ватанамон пайваста афзудани мавқеи санъати дирижёрӣ аҳамияти калон дорад.

?! Савол ва супоришҳо

1. Балет чис?
2. Кадом балетҳои ўзбеку тоҷикро медонед?
3. Муаллифи балети «То'марис» кист?
4. Номҳои балетҳои Пётр Чайковский ва дигар балетҳои машҳуро оё медонед?
5. Ҳангоми гӯш кардани «Oqqush ko'li» оҳанги ба худатон маъқулно замзама кунед.

Дарсҳои 4–5. САНЪАТИ РАҚСИ ЎЗБЕКУ ТОЧИК

Аз қадим ҳар як халқ санъати рақсии ташаккулёбандаи худ ва оҳангхоеро дорад, ки ана ҳамин рақсҳоро ифода месозад. Рақсҳои ўзбеку тоҷик ҳам хеле оммавӣ гардида, бо ҳаракатҳои нафис ва либосҳои миллии ба онҳо мувофиқ образҳои бадеӣ меофарад. Вақте ки навоҳи рақсии «Dilxiraj», «Qari navo», «Zang», «Duchava» садо медиҳанд, дар пеши назарамон ҳаракатҳои возеҳи рақс намоён мегарданд. Дар даври минбаъда (аз нимаи 2-юми садаи XX эътиборан) дар асоси навову оҳангҳои Муҳаммадҷон Мирзоев, Бахтиёр Алиев, Мустафо Бафоев ва дигар оҳангсозон санъати рақси ўзбек ривож ёфт. Ба он рақсҳои ба сахна гузоштаи Мукаррама Турғунбоева, Исохор Оқилов, Қундуз Миркаримова, Юлдуз Исматова, ки ба фонди рақсҳои Ўзбекистон шомиланд мисол шуда метавонанд.

Аз фонотекаи синф оҳанги рақси «Bahor valsi»-и
М.Мирзоев ва дигар навоҳи рақсиро шунавед.

BARKAMOL AVLOD (АВЛОДИ БАРКАМОЛ)

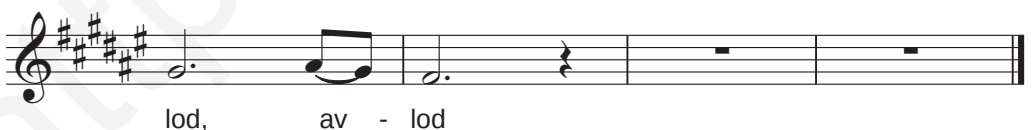
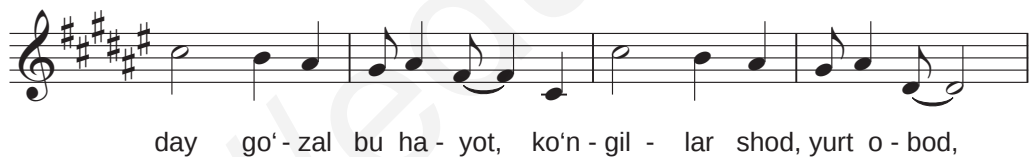
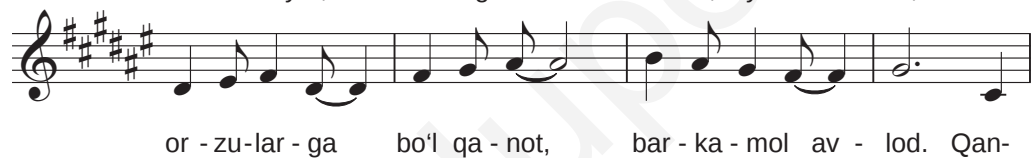
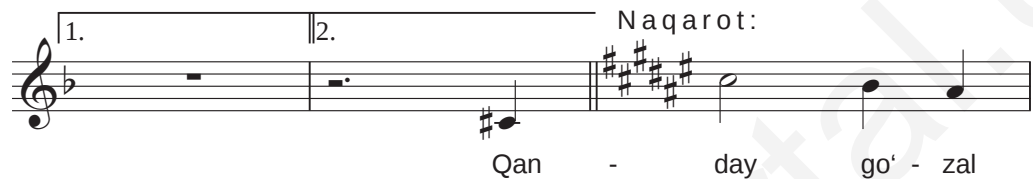
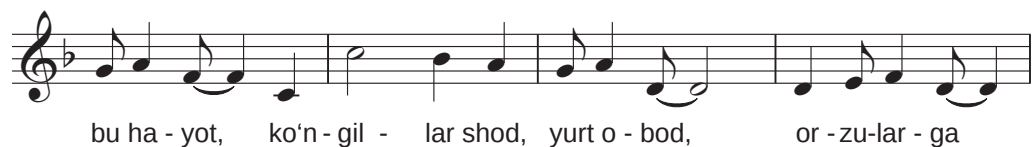
Шеъри М. Мирзо

Муסיқии Ирода Йўлдошева

Шўх, шодон

Bo - shi-miz - da of - tob bor, qo' - li - miz - da
ki - tob bor, o'r - ga - na - miz, o' - sa - miz,
in - til - gan - ga to - le yor.
Na - qa - dar ti - niq os-
- mon, biz - ni - ki bar - cha im - kon,
biz - ni - ki - dir ke - la - jak, yu - rak - da O'z-
be-kis - ton. O - o - o - o, Qan - day go' - zal
bu ha - yot, ko'n - gil - lar shod, yurt o - bod, or - zu - lar - ga
bo'l qa - not, bar - ka-mol av - lod, Qan - day go' - zal

To'lib oqsin daryolar,
Tinmasin sho'x navolar,
Ko'rib jamolimizni,
Qoyil qolsin dunyolar.

Dilni dilga bog'laymiz,
Yurt qadrini saqlaymiz,
Bobomizning ishonchin,
Biz, albatta, oqlaymiz.
O-o-o!

Naqarot

ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ МУКАРРАМА ТУРҒУНБООЕВА

Артисти халқии Ўзбекистон, раққосаи номи Ўзбекистон, лауреати мукофоти Давлатӣ, балетмейстр, ташкилотчии саҳнаи рақсии оммавии ўзбек, асосгузори ансамбили рақсии “Bahor” Мукаррама Турғунбоева 31-уми май соли 1913 дар Фарғона таваллуд шудааст. Солҳои 1929–1933 дар студияи театри мусиқавӣ аз педагогони номи рақсии миллӣ Уста Олим Каримов, артист ва раққоси моҳир Юсуф Қизиқ Шакарҷонов, аз донишмандони хореографияи Фарғона, инчунин қонун ва қоидаҳои рақси ўзбек ва рақси мумтози

Европой, саҳнаи миллӣ ва рақси эстрадаро аз Тамарахонум барин донишмандон сабақ гирифтааст.

Мукаррама Турғунбоева ҳангоми дар омӯзишгоҳи хореографияи Тошканд таълим гирифтаниш, барои Тамара Юнусова рақси “Bahor”-ро ба саҳна мегирад, вай бошад, “Bahor”-ро дар саҳнаҳои давлатҳои Москва, Варшава, Ҳиндустон, Хитой ва давлатҳои дигар бо муваффақият иҷро намудааст.

Мукаррама Турғунбоева ба ғайр аз фаолияти иҷрокунандагӣ ва балетмейстриаш, аз соли 1947 дар омӯзишгоҳи хореографияи ўзбек фаолияти педагогиашро низ идома додааст. Аз байни шогирдони ӯ раққосаҳои машҳури ўзбек Ҳалима Комилова,

Қундуз Миркаримова, Флора Кайдани, Тамара Юнусова, Раъно Қурбонова, Бернара Қориева, Севиля Ҳайбуллаева ва дигарон буданд.

Мукаррама Турғунбоева соли 1957 ансамбли рақси миллии «Bahor»-ро ташкил намуда, барои ин ҷамоа 15-то барномаи консерти тайёр менамояд ва онҳоро ба сахна мегузорад. Мукаррама Турғунбоева асосгузор ва иҷрокунандаи ба фонди тиллоии хореографияи ўзбек дохил шудаи “Tanovar”, “Katta o‘yin” “Jonon”, “Pilla” ва “Paxta” барин рақси миллии ўзбек ба ҳисоб меравад.

Соли 1960 “Bahor» ба ансамбли рақси миллии Давлатии Ўзбекистон мубаддал мегардад. Мукаррама Турғунбоева 26-уми ноябри соли 1978 дар шаҳри Тошканд вафот кардааст.

МАКТАБҲОИ РАҚСИИ ЎЗБЕКУ ТОҶИК

Дар Ўзбекистон барои ташаккулёбии санъати рақс ба сифати асосгузор ва устодони моҳири рақс Юсуфҷон қизиқ Шакарҷонов, Усто Олим Комилов, Тамарахонум, Мукаррама Турғунбоева, Исохор Оқилов, Галия Измайлова, Елизаветта Петросова, Қундуз Миркаримова ва Розия Каримова тан гирифта шудаанд.

Дар ҳудуди Ўзбекистон дар вақти ҳозира 5-то мактабҳои рақсии ба мавзӯю зарбҳои доира ва оҳангҳои дилрабои ба худ хос соҳиб буда мавҷуд аст. Инҳо:

Мактабҳои Фарғона ва Тошканд; мактаби Бухоро; мактаби Хоразм; мактабҳои Сурхондарё ва Қашқадарё; мактаби Қарақалпоқ.

МАКТАБҲОИ РАҚСИИ ФАРҒОНА ВА ТОШКАНД

Рақсҳои Фарғона аз қадим ба намудҳои “Katta o‘yin” ва “Kichik o‘yin” ҷудо шудаанд. Бозии калон аз 280 зиёд ҳаракатҳои ба усулҳои доира мувофиқ ташкил ёфта, асосан дар майдонҳои калон иҷро карда шудааст. Бозии хурд бошад, дар хонадонҳо иҷро карда шудааст. Дар он бо ҳамҷӯрии асбобҳои милли ба суруд (ялла ва лапар) -ҳо рақс афтидаанд.

Дар услуби рақсии Фарғона ва Тошканд “Tano’var”-ҳо аҳамияти калон дорад. Дар таронаҳои шифоҳии тановар “Qorasoch”, “Sumbula” (халқӣ), “Endi sendek”, (шеърӣ Муқимӣ) баринҳо бо ҷӯрнавози дутор иҷро карда шудааст. Тановар бори аввал солҳои 1940-уми асри XX аз тарафи Мукаррама Турғунбоева ба сахна гузошта шудааст. Ин устоди санъаткор соли 1957 дастаи рақсии “Bahor”-ро ташкил намуда, дар он валси “Bahor”, “Bayot”, “Pilla”, “Rohat”, “Paxta”, “Tano’var”, “Katta o’yin”, “Munojot”, “Namanganning olmasi” ва зиёда аз садҳо рақсҳои дигарро ба сахна мегузорад. Рақсҳои зерин дар бисёр мамлакатҳои дигар намоиш дода шуда, ба таҳсинҳо сазовор гардидааст.

Савол ва супоришҳо

?!

1. Доир ба санъати рақси ўзбеку тоҷик чиро медонед?
2. Муаллифи оҳанги «Bahor valse» кист?
3. Муаллифи суруди «Barkamol avlod» кист? Матни сурудро аз ёд кунед.
4. Оиди ҳаёт ва эҷодиёти Мукаррама Турғунбоева чӣро дониста гирифтед?
5. Асосгузори мактаби Фарғона кист?
6. Рақсҳои аз ҳама машҳури мактаби Фарғона кадомҳоянд?

ДАРСИ 6. МАКТАБИ РАҚСИИ ХОРАЗМ

Услуби рақси халқӣ дар воҳаи Хоразм аз қадим ташаккул ёфта, дар давоми асрҳо ривож ёфта омадааст.

Асосгузори сахнаи рақсии мактаби Хоразм артисти халқии Ўзбекистон Гавҳар Раҳимова буда, ӯ соли 1968 дар Хоразм ансамбли рақсии “Lazgi”-ро ташкил намуда, солҳои зиёд дар ансамбли зерин роҳбарӣ кардааст. Дар барномаи ансамбл бо Усто Олим Комилов ба сахна гирифта шудаи

“Ufori sohta”, “O‘zbekiston qizlari”, “Jayhun misoli”, “Lazgi”, “Ko‘zim qarog‘im”, “Lazgi salomi” барин рақсҳои Хоразм ҷой гирифтааст. Баъдтар он ба мақомҳои Хоразм низ “Yurak uyg‘ondi”, “Xiva qizlarining lazgisi”, “Oltin zangi”, “Baxtiyor onlar” барин рақсҳо ба сахна мегирад.

МАКТАБИ РАҚСИИ БУХОРО

Дар мактаби рақсии Бухоро ҳаракатҳои даст, пой, рӯй ва тана мисли мактабҳои Фарғона ва Хоразм аз оҳангу сурудҳо ва усулҳои ба худ хос дошта ташаккул ёфтааст.

Шиддати поймониҳо, ҳаракатҳои нозуки дастҳо, виқори қомат ва нигоҳҳо, самимият ва ларзишҳои китфон ба тамошобинон завқ мебахшад. Намунаҳои рақсии дар иҷрои занону духтарон бо номи “Buxorcha”, “Mavrigi”-и бо ҷӯрии доираи мардон иҷро мегардида,

инчунин “Qayroqi ifori”, “Larzon” ва “Zang”-ро ҳамма хеле хуб дониста аз ҳамдигар бемалол ҷудо карда метавонад.

Асосгузори мактаби Бухоро Исоҳор Оқилов ва Маргарита Оқиловаҳо мебошанд.

ДАРСИ 7. МАКТАБИ РАҚСИИ ҚАРАҚАЛПОҚ

Маданияти Қарақалпоқистонро ба сифати яке аз паҳлӯҳои маданияти Ўзбекистон, ки дар тӯли асрҳо ташаккул ёфта меояд,

дидан мумкин аст. Боигарии мероси маданӣ ва қадимӣ будани қадриятҳои он дар эҷодиёти халқӣ, баҳусус дар санъати рақси онҳо зоҳир мешавад. Мардуми Қарақалпоқистон, асосан дар рӯзҳои идҳо, дар нишебию теппаҳо ва дар гӯшаи зебои ҷойҳои зисташон

рақсиданро дӯст медоштаанд. Онҳо тавассути рақс, хурсандӣ, лаззат бурдан аз зиндагӣ ва амалӣ гардидани орзуҳо ҳавасҳои худро бо ҳаракатҳои бадан, китфҳо, сарҳо, дастҳо ва пойҳои худ нишон додаанд.

Дар асри XX рақси халқии қарақалпоқ ба сатҳи касбӣ ба дараҷаи баланд бардошта шуда, дар саҳнаҳо намоиш дода шудаанд. Халқҳои қарақалпоқ худшиносии худро бо “Ayqulash” (Шаби моҳтобӣ), “Shag‘ala” (парандаи Чайка), “Shopanlar” (Чӯпонҳо), “Aral jigitleri” (Чавонмардони Арал), “Suo‘g‘a barg‘an qiz” (Духтари ба об рафта) бо ҳунарҳои рақсиашон ба халқҳои дунё шиносонидаанд.

Солҳои 1956-1970-уми асри XX Элизавета Петросова (устоди бо таҳаллуси “Lizaxonim” маъруф), раққосаи машҳур ва балетмейстер, ки дар Қарақалпоқистон зиндагӣ ва кор мекард, барои ташаккули ансамблҳои рақсӣ дар Филармонияи давлатии Қарақалпоқистон нақши муҳим гузоштааст. Маҷмӯи рақсии ба саҳна гузоштаи ӯ бо номи “Тӯйи қарақалпоқӣ” (“Qoraqalpoq to‘yi”), “Гусели духтарон” (“Qiz uzatish”), “Моҳигирон» (“Baliqchilar”), “Тиллои сафед” (“Oq oltin”), “Чил духтарон” (“Qirq qiz”) аз ташаккули мактаби рақсии қарақалпоқӣ шаҳодат медиҳад. Онҳо дар саҳнаҳои ҷаҳонӣ намоиш дода шуда, ба таҳсинҳо сазовор гардидаанд.

МАКТАБҲОИ РАҚСИИ СУРХОНДАРЁ ВА ҚАШҚАДАРЁ

Мактабҳои рақсии Сурхондарё ва Қашқадарё дар рушди маданияти ўзбек мавқеи ба худ хос дошта, ба сифати намунаи баланди эҷодиёти халқ ба эътибори махсус сазовор аст. Воҳаи Сурхондарё аз сабаби таърихи хеле қадима доштани ба рушди тамаддуни башарӣ таъсири худро гузоштааст.

Самти асосии мактаби рақсии Сурхондарё ва Қашқадарё мазмун ва маъноии ҳаракатҳои рақсии даст, пой, тана вобаста ба тағйирёбии табиат, иқлими ҳамин ҳудуд, дигаргуншавии фаслҳои сол буда, тарзи зист, шароит ва кори аҳолиро инъикос намудан аст. Аз ҷумла, қабл аз оғози мавсими баҳор – “Navro‘z”, “Gul sayli”, “Shox moylash”, пеш аз оғози мавсими тобистон – “Suv sayli”, “Choy

momo”, “Shamol chaqirish”, пеш аз ҳосилгундории тирамоҳӣ – “Xirmon”, “Uzum sayli”, “Qovun sayli” ва дар зимистон бошад, – “Qorxat”, “Yasan-tusan”, “Gargashtak” барин намоишҳо бо воситаи рақсҳо мадҳ карда мешаванд.

Мазмуни оҳанг ва сурудҳои фолклорӣ тавассути бо ҳара-

катҳои ба ҳамдигар хосу мувофиқ ва либосҳои зебои миллий ошкор мешаванд.

Мероси қадимӣ ва ғайримоддии маданияи воҳа дар сатҳи байналмилалӣ тавассути ҷашнвораи кушоди фолклори “Boysun bahori”, ки чандин сол инҷониб баргузор мешавад, ба тамоми мардуми ҷаҳон тараннум карда мешавад.

Аз фонотекаи синф намунаҳо аз оҳанги рақсии Сурхондарё, Қашқадарё ва Қарақалпоқро шунавед.

SUMALAK (СУМАНАК)

Шеъри **Анвар Обидҷон**

Оҳанги **Хуршеда Ҳасанова**

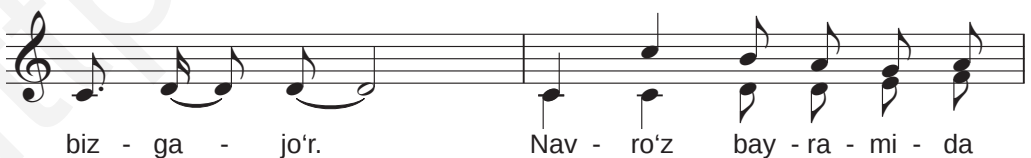
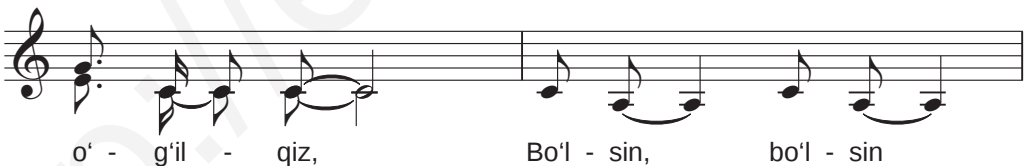
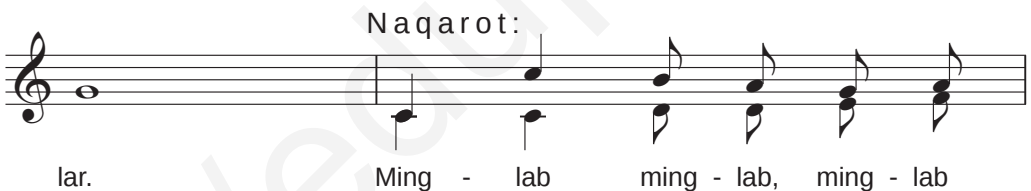
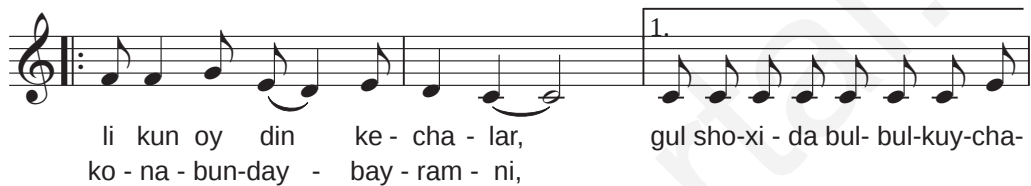

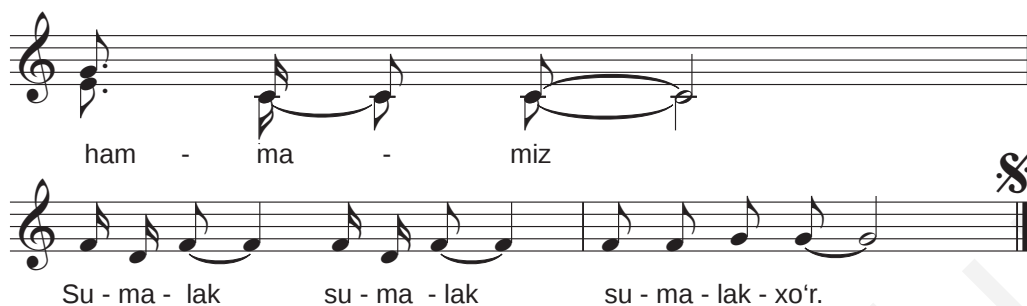
Миёна

Chi - roy ber-di ko'k-lam - ga nav - ro'z

Gul - lar soch - di o - lam-

Naqarot:

2. Doshqozonda qaynaydi jo'shib,
Sumalak ham aytmogda qo'shiq.
Sumalakdan yalar bolalar
Momolarning mehrini qo'shib.

Quyoshli kun, oydin kechalar,
Gul shoxida bulbul kuy chalar.
O'zbekona bunday bayramni
Orzu qilgan necha-nechalar.

ТАМАРАХОНУМ

Яке аз раққосаи моҳири ўзбек, артисти халқии Ўзбекистон, хонанда, раққоса ва балетмейстер Тамарахонум (Тамара Артёмовна Петросян) соли 1906 дар вилояти Фарғона таваллуд ёфтааст.

Ў аз сабаби дар хурдӣ завқи баланд доштанаш, аввал дар байни занони Марғилон ва Фарғона ба рақс афтода, суруд хондааст, инчунин аз Юсуфҷон Қизиқ Шакарҷонов, Усто Олим Комилов ҳаракатҳои рақси ўзбек, аз Ҳамза маҳорати сурудхондан ва актёриро омӯхтааст.

Солҳои 1923–1924 дар омӯзишгоҳи театри Москва низ таҳсил гирифтааст.

Соли 1924 дар дастаи консертии бо раҳбарии М. Қориекубов кор

карда, соли 1925 бо ҳамин даста дар Париж санъати рақси ўзбекро намоиш медиҳад. Тамарахонум сурудҳои “Lolaxon”, “Qorasoch” (“Мўйи сиёҳ”), “Bilak-uzuk”, “Oyijon” (“Модарҷон”), “Fabrikaning yo‘lida” (“Дар роҳи фабрика”) “Qizlar, shitobingiz nima” (“Духтарон шитобатон дар чист?”), “Gulyor” ва рақсҳои “Dilxiroj”, “Qarinavo”, “Usmoniya”-ро ба сахна гузоштааст.

Тамарахонум дар солҳои ҷанги дуҷуми ҷаҳон бо бригадаи концертмонон дар қисмҳои ҳарбӣ хизмат кардааст. Дар иҷрои ӯ зиёда аз 500 суруд ва рақсҳо ба 86 забон тараннум гардидааст. Тамарахонум дар давлатҳои Франция, Норвегия, Германия, Италия, Туркия, Эрон, Ҳиндустон дар гастролҳо шуда, рақси миллии ўзбекро тарғиб намудааст.

Ӯ соли 2001 бо ордени “Buyuk xizmatlari uchun” мукофотонида шудааст. Хонамузеи ӯ дар шаҳри Тошканд фаолият дорад. Дар ин хонамузей либосҳои рақсии ба халқҳои гуногунмиллат мансуб буда, анҷомҳои шахсӣ, афишаҳои дар солҳои гуногун ҷамъ намуда, расмҳои ӯ нигоҳ дошта мешавад. Ин ҷой дар ҳоли ҳозир ба зиёратгоҳи халқ мубаддал гаштааст.

?! Савол ва супоришҳо

1. Рақси Қарақалпоқро дар давоми асри XX барои ба сахна гирифта баровардан ва барои боз ҳам ривоч ёфтани он хизмати кӣҳо калон аст?
2. Дар рақсҳои Сурхондарё ҳаракатҳо ва як шӯъбаи яклухти он чӣ номида мешавад?
3. Номи рақсҳои машҳури Қарақалпоқро гӯед.
4. Дар бораи хизматҳои ба санъати рақс гузоштаи Тамарахонум нақл кунед.

Дарси 8. МАЗҲАКА (КОМЕДИЯ) ВА ДРАМАИ МУСИҚӢ

Дар Ўзбекистон баробари дигар жанрҳои санъати мусиқӣ драмаи мусиқӣ ва мазҳака-асарҳои сахнавии мусиқӣ ҳам васеъ паҳн гардидаанд. Аз солҳои 30-юми садаи XX эътиборан ҳамчун тақлид ба операҳои Аврупо жанрҳои мазкур ривоч ёфтанд.

Драмаи мусиқӣ асари сахнавии драматикист, ки дар он мусиқии соӣ ва вокал мавқеи асосиро ишғол намудааст.

Асарҳои “Tohir va Zuhra”, “Nurxon”-и Тӯхтасин Ҷалилов, “Layli va Majnun”-и Толибҷон Содиков ва Р.Глиер, баъдан асарҳое, ки Ю.Раҷабӣ, Сайфи Ҷалил, Мустафо Бафоев, Фарҳод Алимов барин оҳангсозон таълиф кардаанд, ба намунаи аз ҳама беҳтарини асарҳои жанри драмаи мусиқӣ мубаддал ёфтаанд.

Фарқи мусиқии мазҳака аз мусиқии драма хеле кам аст. Фақат онҳоро аз рӯи мавзӯи драматикӣ ҷудо кардан мумкин аст. Агар мавзӯи драмаи мусиқӣ қиддӣ бошад, дар мавзӯи ҳаҷвӣ будаи он **мазҳакаи мусиқӣ** мебошад.

Барои ҳамин ҳам мусиқаи мазҳақаро сабук ва дилбаро мешаванд. Асарҳои оҳангсои Озарбайҷон “Arshin mol-olon”-и Узеир Ҳоҷибеков, “Toshtoltag oshiq” ва “Oltin ko'l”-и Манас Левиев, “O'jarlar”-и Иқром Акбаров ба ин мисол шуда метавонанд.

Аз фонотекаи синф порчаҳо аз асарҳои “То‘улар муборак”, “Отмағай тунг” ва “Тосҳболта ошиқ”-ро шунавед.

ДИРИЖЁРӢ ДАР АНДОЗАИ “ДУ ЧОРЯК” (2/4)

Барои дар ин андоза дирижёрӣ кардан бо қомати зебо рост истодан талаб карда, ду даст дар баландии китф ба пеш бардошта, ангуштон нарм гузошта мешаванд. Нафас гирифта, ҳарду даст як хел ба самти кашидашуда ҳаракат менамоянд:

Дастӣ чап

Дастӣ рост

Баробари “як” гуфтан дастон ба паст фурумада, ба паҳлӯ меравад; баробари “ду” гуфтан ба боло бардошта шуда ва ин ҳаракат бо як маром то тамом шудани мусиқӣ такрор меёбад.

?! Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи Т.Ҷалилов ва драмаи мусиқии он «Tohir va Zuhra» нақл намоед.
2. Мазҳаи мусиқиро таъриф диҳед.
3. Суруди “Sumalak”-ро ифоданок сароед.
4. Хатҳои зарб (такт)-ро гузоред.

ДАРСИ 9. МАВҚЕЪ ВА АҲАМИЯТИ МАЗҲАКАИ МУСИҚИИ «ARSHIN MOL-OLON»-И УЗЕИР ҲОҶИБЕКОВ ДАР САНЪАТИ ХАЛҚҲОИ ДУНЁ

Узеир Ҳоҷибеков солҳои 1885–1948 зандагӣ карда, эҷод намудааст ва оҳангсози бузурги Озарбойҷон мебошад. Номи вай ба кишварҳо паҳн гардида, асарҳои мусиқиаш барои ҳамагон ошно гаштаанд. Сабаби он дар баробари мукамал донишҳои мероси мусиқии халқи хеш амиқан омӯхтани маданияти дунёст. Эҷодкоре, ки соҳиби чунин дониш аст, ба тамоми инсонҳо чунин асарҳои писандида навиштаниш мумкин аст. Мазҳакаи мусиқии «Arshin mol-olon»-и вай ба асари дурдонаи санъати халқҳои дунё мубаддал ёфтаниш, албатта, бесабаб нест. Асари мазкур ҳам яке аз асарҳои писандидаи халқҳои ўзбеку тоҷик буда, дар аксар театрҳои ин кишварҳо ба сахна гузошта шудааст. Соли 1945 кинофилми «Arshin mol-olon» ба сурат гирифта шудааст.

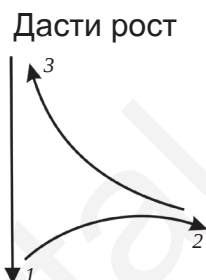
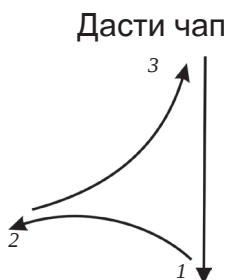
Аз фонотекаи синф наво-суруди «Arshin mol-olon»-ро шунавида, завқ бардоред.

ДИРИЖЁРЇ ДАР АНДОЗАИ «СЕ ЧОРЯК» (3/4)

Ҳолати бо қомати зебо дирижёрї карданро ишғол намуда, ду даст ба ҳам муқобил дар 3 самти дар поён чуноне ки кашида шудааст, ҳаракат менамояд:

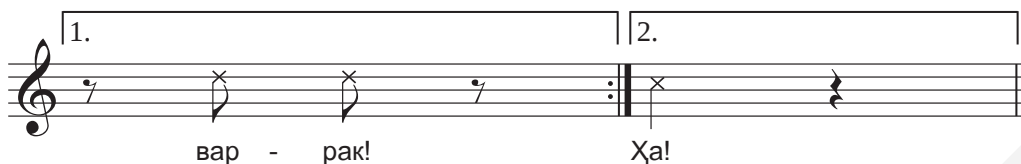
VARRAK (БОДБАРАК)

Шеърї Умеда Абдуазимова

Оҳанги Ирода Йўлдошева

Саросема нашуда

Ha - vo - da - gi hul - kar - san, ko'k - da sho -
du - xur - ram - san, sa - mo - da qush - dek u - chib,
Naqarot:
yan-gi kun - ning ram - zi - sa - n Nur - ga to'l-sin
te - va - rak, Nav - ro'z - dan kel - di da - rak,
ba - land u - chi - ring var - rak, g'ir - g'ir - g'ir - g'ir

Havodagi hulkarsan,
Ko'kda shod-u xurramsan,
Samoda qushdek uchib,
Yangi kunning ramzisan!

Naqarot:

Nurga to'lsin tevarak,
Navro'zdan keldi darak.
Baland uchiring varrak,
G'ir-g'ir-g'ir-g'ir, varrak!

Varrak uchar osmonda,
Uchgan kabi osmonda.
Parvo qilmas hech qachon,
Bo'ynidagi tasmaga.

?! Савол ва супоришҳо

1. У. Ҳоҷибеков дар кадом солҳо зиндагӣ ва эҷод кардааст?
2. Дар бораи мавқеъ ва аҳамияти мазҳакаи мусиқии "Arshin mol-olon"-и У. Ҳоҷибеков нақл кунед.
3. Дар андозаи 3/4 хати зарбро гузоред.

4. Барои ба "Се чоряк" дирижёрӣ кардан, ба чиҳо эътибор додан лозим?
5. Муаллифони суруди "Varrak" киҳоянд?

Дарси 10. АФСОНА-ТАМОШОҲОИ МУСИҚИЕ, КИ ДАР ТЕАТРҲОИ РЕСПУБЛИКА БАРОИ БАЧАГОН ТАЪЛИФ ЁФТААНД

Оҳангсозони Ўзбекистон бо тамоми ҷамоаҳои мавҷудаи театрии республика ва драманависон ҳамкорӣ намуда, ҳар сол барои бачагон даҳҳо афсона-тамошоҳои мусиқӣ таълиф мекунанд.

Номҳои афсона-тамошоҳои мусиқии аз ҷама беҳтарин ва муаллифони онҳоро дар ёд доред, ки аз тарафи театрҳои республика барои бачагон намоиш дода мешаванд:

Дар Театри давлатии мусиқии республикавии ба номи Муқимӣ:

Тўлқин Тошматов	–	“Ur, to‘qmoq!”, “Muzaffar – quyosh farzandi”.
Надим Норхўҷаев	–	“Tuyaqush – boyaqish”.
Аваз Мансуров	–	“Kachal polvon va Garmse!”, “Ne bo‘ldi menga?”, “Oloviddinning sehrli chirog‘i”.
Мустафо Бафоев	–	“Yettinchi jin”.

Дар Театри республикавии тамошобинони ҷавон:

Анвар Эргашев	–	“Balli, uloqcha!”, “Sehrli kitob”.
Аваз Мансуров	–	“Qo‘ng‘iroqli yolg‘onchi”.
Надим Норхўҷаев	–	“Jo‘jalarim”.

Дар Театри республикавии лӯхтак:

Абдусайд Набиев	—	“Fotimaning sarguzashtlari”.
Аваз Мансуров	—	“Ho‘ja Nasriddinning 41 pashshasi”,
“Ur, to‘qmoq!”,
“Uchar kavush”,
“Sho‘x shaytonchalar”.
Анвар Эргашев	—	“Sehrli harflar oroli”.
Алишер Икромов	—	“Oloviddin va sehrli chiroq”,
“Oltin kalitcha”.

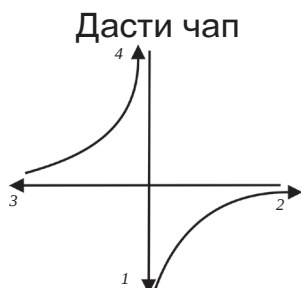
Аз фонотекаи синф сурудӯ оҳангҳои “Uchar kavush”-и Аваз Мансуровро шунавед.

ДИРИЖЁРӢ ДАР АНДОЗАИ “ЧОР ЧОРЯК” (4-4)

Дар андозаи “Чор чоряк” (4/4) даст ба 4 самт ҳаракат мекунад:

Баробари “як” гуфтан дастон ба паст фуруварда мешаванд;

баробари “ду” гуфтан онҳо ба самти якдигар равон мегарданд;

баробари “се” гуфтан дасти рост ба рост, дасти чап ба чап равона мегарданд;

баробари “чор” гуфтан дастон ба боло бардошта мешаванд.

Ҳаракатҳои дирижёрӣ то тамомшавии мусиқӣ бо як маром давом меёбанд.

Дар кадом андоза аз дирижёрӣ кардан қатъи назар баробари анҷоми оҳанг чун баркандани риштаи овезон як дам хомӯш истодан лозим меояд.

Савол ва супоришҳо

1. Дар бораи афсона-тамошоҳои мусиқӣ нақл кунед, ки дар театрҳои республика барои бачагон таълиф ёфтаанд.
2. Номҳои асарҳои номбаршудаи оҳангсозонро гуфта диҳед.
3. Суруд ва оҳангери аз асари “Fotimaning sarguzashtlari” ва “Uchar kavush”-ро замзама намоед.
4. Ба худатон ҳамроҳ ёфта, суруди “Varrak”-ро гуфта диҳед.
5. Хати зарбро гузоред.

СУПОРИШҶО БАРОИ МУСТАҲКАМКУНӢ

ЧОРЯКИ III

1. Номи аввалин балети ӯзбекро ёбед.

- а) “Paxta”;
- б) “Bo‘ron”;
- в) “Maysaraning ishi”;
- г) “Tohir va Zuhra”.

2. Санъати балет дар Ӯзбекистон кай ривоч ёфтааст?

- а) дар солҳои 30-юми асри XX;
- б) дар солҳои 40-уми асри XX;
- в) дар солҳои 50-уми асри XX;
- г) дар солҳои 60-уми асри XX.

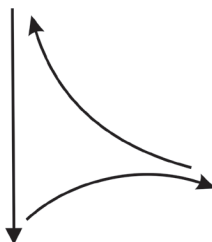
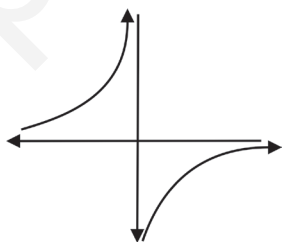
3. Кадом рақс ба мактаби Фарғона ва Тошканд мансуб аст?

- а) “Tanovar”;
- б) “Lazgi”;
- в) “Mavrigi”;
- г) “Larzon”.

4. Афсона – тамошои мусиқавиро ёбед.

- а) “Oloviddinning sehrli chirog‘i”;
- б) “Qarsildoq”;
- в) “Hayvonlar sultoni”;
- г) “Uyqudagi go‘zal”.

5. Андозаашро ёбед.

САНЪАТИ ОПЕРА ВА ЖАНРИ ОПЕРА ДАР МУСИҚИИ ЎЗБЕКУ ТОҶИК

Дарси 1. САНЪАТИ ОПЕРА

О п е р а – дар санъати мусиқӣ жанри аз ҳама калон ба ҳисоб меравад. Вай мувофиқи либретто, ки ба талаби оҳангсоз ҷавоб мегардонад, яъне дар асоси пйесаи шеърӣ-драматикӣ таълиф меёбад. Опера ҳам тамошоии театрий буда, тамоми зебу зинати сахна, либосҳо, ҳаракатҳои рақс ва ғайра барои кушоиши мавзӯӣ, давраи воқеаи сурудҳои хонда мешуда ва тамоми дигар чизҳо асоснок карда мешавад. Опера дар охири садаи XVI дар Итолиё ба вучуд омадааст. Мавзӯи он мувофиқ ба забони мусиқӣ асосан, ба 2 навъ, яъне операҳои ҷиддӣ ва ҳаҷвӣ тақсим мегардад.

Баъди он ки оҳангсози итолиёвӣ Љузеппе Вердӣ, оҳангсози австриягӣ Волфганг Амадей Мотсарт намунаи аз ҳама беҳтарини асарҳои операвиро таълиф намуданд, дар садаи XIX жанри мазкур дар Россия ҳам рӯ ба инкишоф ниҳода, ба қуллаи баланди худ баромад. Ва онро халқҳои тамоми дунё эътироф намуданд. Оҳангсоз Михаил Глинка (солҳои 1804-1857 зиндагӣ ва эҷод намудааст) операҳои “Иван Сусанин”, “Руслан ва Людмила”-ро офарида, ба санъати операи рус асос гузоштааст.

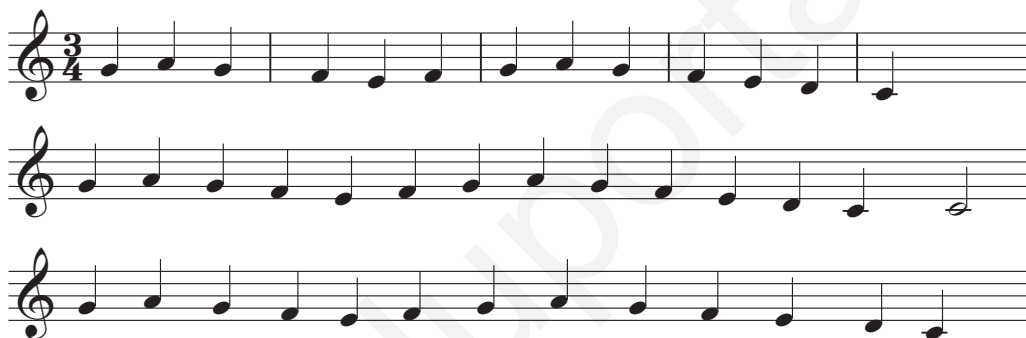
Аз фонотекаи синф увертюра ва ё порчаро аз операи “Руслан ва Людмила”-и М.Глинка шунавед.

БА ЗАРБ (ТАКТ)-ҲО ТАҚСИМШАВИИ АЛОМАТҲОИ НОТА

Агар андозаи навое, ки ба нота дароварда мешаванд, аниқ бошад, он, албатта, ба зарбҳо тақсим мегардад. Барои ягон ҳолати навро ба зарбҳо тақсим намудан ҳиссаҳои пурқуввату сусти навро дарк кардан лозим. Ин супоришро бачагоне иҷро мекунанд, ки дар мактаби махсуси мусиқӣ таҳсили илм менамоянд. Вале навои дар андозаҳои оддӣ иншогардидаро ба андозаҳои гуногун тақсим намуда, хатҳои зарб гузоштан мумкин аст. Масалан:

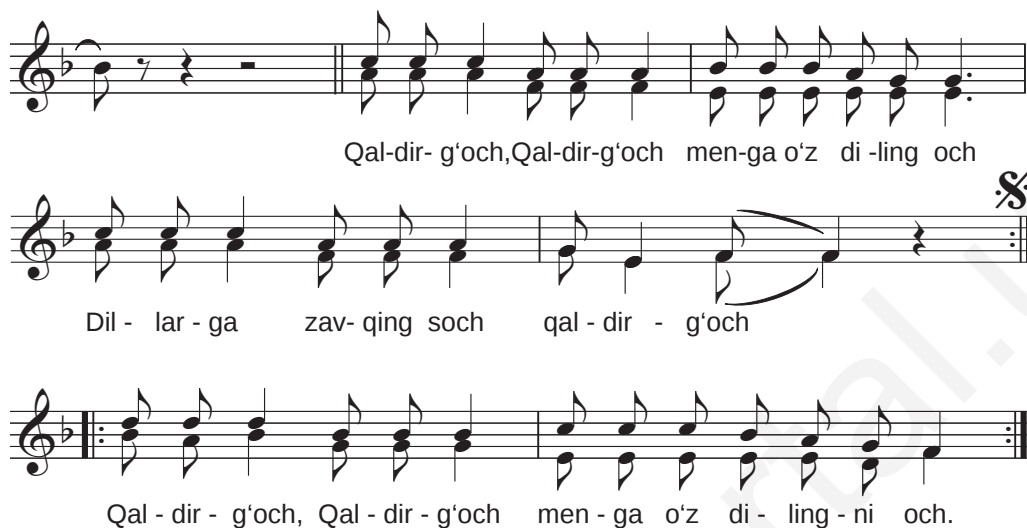

ZAVQING SOCH QALDIRG'OCH (ЗАВҚАТРО ПОШ, ФАРОШТУРУК)

Шеъри Қамбар ота

Оҳанги Н.Норхӯҷаев

Qal-dir- g'och, Qal-dir-g'och men-ga o'z di -ling och

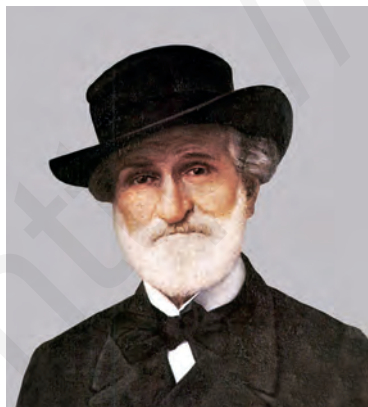
Dil - lar - ga zav- qing soch qal - dir - g'och

Qal - dir - g'och, Qal - dir - g'och men - ga o'z di - ling - ni och.

?! Савол ва супоришҳо

1. Санъати опера кай ва дар куҷо пайдо шудааст?
2. Опера дар асоси чӣ офарида мешавад?
3. Операҳо ба чанд намуд ҷудо мешаванд?
4. Либретто гуфта чиро мефаҳмед?

Дарси 2. МАВҚЕЪ ВА АҲАМИЯТИ ЭҶОДИЁТИ Ҷ. ВЕРДӢ ДАР САНЪАТИ ОПЕРАИ ҶАҲОНИ

Ҷузеппо Вердӣ солҳои 1813–1901 зиндагиву эҷод карда, оҳангсози бузурги итолиёвист. “Aida”, “Rigoletto”, “Traviata”, “Otello” барин асарҳои операвии дар ҳамин жанр навишта шуда, дар байни 27 асараш дурдонатарин ба ҳисоб меравад. Операҳои Вердӣ дар саҳна гузошта шуда, рӯзи аввалини иҷрои он дар Итолиё ба ид мубаддал гардида буд. Халқ муаллифро ҳамду сано хонда, суруди матнҳои операи

ҳозиракак шунидаашро аз ёд карда, дар кӯча бо овози баланд такрор намуда, ба хонаҳояшон баргаштаанд. Албатта, сабаби ин муваффақиятҳо хуб дониستاني суруду оҳангҳои халқи худ ва ҳамчун эҷодкори завқаш баланд эътибори шунавандагонро ба хубӣ дарк намудани Ҷ.Вердӣ мебошад.

Баъди Ҷ.Вердӣ бисёр оҳангсозоне, ки байни халқҳои ҷаҳон баромадаанд, чун дараҷаи вай офаридани операҳоро ҳавасу орзу менамоянд. Аз ин мебарояд, ки дар санъати операи ҷаҳонӣ эҷодиёти Ҷ.Вердӣ мавқеи худро пайдо кардааст ва аҳамияташ ниҳоят калон мебошад.

Аз фонотекаи синф порчаҳоро аз операҳои “Aida” ва “Rigoletto”-и Ҷ.Вердӣ шунавед.

Хати зарбро гузored.

?! Савол ва супоришҳо

1. Ҷ. Вердӣ дар кадом солҳо зиндагӣ ва эҷод кардааст?
2. Суруди “Zavqing soch qaldirg’och”-ро кӣ офаридааст?
3. Кадом асарҳои Ҷ. Вердиро медонед?
4. Ба суруди “Zavqing soch qaldirg’och” чӣ гуна аломатҳои динамики гузошта шудааст?
5. Машқи зеринро иҷро кунед.

Дарси 3. ОПЕРАҲОИ В. МОТСАРТ, Ч. БИЗЕ, П.ЧАЙКОВСКИЙ, Н.РИМСКИЙ-КОРСАКОВ БАРИН ОҲАНГСОЗОНЕ, КИ ТАМОМИ ДУНЁ ЭЪТИРОФ НАМУДААСТ

Чорч Бизе
(1838–1875)

Баъди пайдо гардидани санъати опера дар тамоми дунё чӣ қадар оҳангсозон ба камол расида, дар ҳамин жанр қалам рондаанд. Ба бисёр забонҳо операҳо ба сахна гузошта шудаанд. Аз онҳо баъзеяшон фақат як ва баъзеяшон якчанд маротиба рӯйи сахнаро дидаанд. Лекин кам муаллифонеро пайдо кардан мумкин аст, ки операҳои онҳо чун асарҳои Ч. Верди дар тӯли асрҳо то ба мо гузашта меоянд.

Номҳои муаллифони ин дурдонаҳои опера имрӯзҳо ҳам дар тамоми ҷаҳон машҳуранд. Шояд номҳои онҳоро шумоён шунавида бошед. Онҳо Вольфганг Амадей Мотсарт, Чорч Бизе, Пётр Чайковский, Николай Римский-Корсаков мебошанд. Агар номҳо барои шумоён шинос набошад, оҳангҳои онҳоро баъди шуниданатон, ба машҳур будани онҳо, албатта, боварӣ ҳосил мекунед. Ҳоло номи онҳоро дар хотир доштанатон, кифоя аст:

Вольфганг Амадей
Мотсарт
(1756–1791)

Пётр Чайковский
(1840–1893)

Николай
Римский-Корсаков
(1844–1908)

В.Мотсарт
 Ҷорҷ Бизе
 Пётр Чайковский

– “Sehrli fleyta” (“Найи сеҳрнок”),
 – “Karmen”.
 – “Toppon xonim” (“Пиковая дама”),
 “Yevgeniy Onegin” (“Евгений Онегин”).
 – “Qorqiz” (“Снегурочка”),
 “Sadko” (“Садко”),
 “Shoh Sulton haqida ertak”,
 “Oltin xo‘rozcha”.

Аз фонотекаи синф суруди “Qayerdan taral-
 moqda bu totli navo?”-ро аз операи “Sehrli fleyta”-и
 В.Мотсарт, муқаддимаи операи “Karmen”-и
 Ҷ.Бизе шунавед.

ОҶМОМАҶОН РОМ БО‘ЛДИ (МОҶМОМОҶОН РОМ ШУД)

Шеъри Қ.Муҳаммадӣ

Оҳанги Ш.Ёрматов

Шодон

Oy-mo-ma-jon rom bo'l-di, rom bo'l - di, Os-mon gum-baz

tom bo'l-di, tom bo'l - di, Os-mon gum-baz to - mi - ga

Lo- chin bo'-lib qo'-na - miz. Yo-rug' yul-duz yu - zi- ga Muh-ri-miz-ni

Naqarot: Oy us-ti-ga

qo'-ya- miz. O'z - be- kis-ton bay-ro - g'in a

Oy us - ti - ga ti - ka - miz, ol - tin chi - git

ol - tin chi - git e - ka - miz Os - mon - ning qo'-

e - ka - miz a

ri - g'i - ga ol - tin chi - git e - ka - miz.

2.Oymomajon rom bo'ldi,
Osmon gumbaz tom bo'ldi.
Endi yulduz, oy bilan
Qilamiz bordi-keldi.
Ertakdagi orzumiz
Bizning elda hal bo'ldi.

Naqarot.

O'zbekiston bayrog'in
Oy ustiga tikamiz.
Osmonning qo'rig'iga
Oltin chigit ekamiz.

Дар андозаи 4/4 "Во'ри хиргойиси"-ро дирижёрӣ карда, мувофиқи нотаҳо сароед, баъд бо шеъраш гуфта диҳед:

Мен оч бў-ри-ман, қор-ним тўй-май-ди. Қу - ён -ча-лар-га

?! Савол ва супоришҳо

1. Кадом операҳои Ҷ. Бизеро доништа гирифтед?
2. Муаллифони "Sehrlı fleyta" ва "Karmen" кихоянд?
3. Муаллифони "Oymomajon rom bo'ldi" кихоянд? Агар сурудро доништа гирифта бошед, сароед.

Дарси 4. ЖАНРИ ОПЕРА ДАР МУСИҚИИ ЎЗБЕК

Дар таърихи мусиқии ўзбек операи аввал соли 1939 навишта шудааст, гуён дар бисёр китобҳо иншо намудаанд. Ба он операи «Bo'ron» мисол шуда метавонад, ки оҳангсози ҳамон вақт ҷавон Мухтор Ашрафӣ ҳамроҳи устодаш С.Н.Василенко таълиф намудааст. Баъди «Bo'ron», ки ташаккули жанри опера дар Ўзбекистон иқдоми аввалин гардид, бисёр операҳои ўзбекӣ таълиф ёфтаанд. Онҳо «Layli va Majnun»-и Р.Глиер ва Т.Содиқов, «Dilorom», «Shoir хотираси»-и Мухтор Ашрафӣ, «Zulmatdan ziyo»-и Рашид Ҳамроев, «Hamza», «Fidoiyilar»-и Собир Бобоев, «Zafar»-и Ҳамид Раҳимов, «Oyjamol»-и Иброҳим Ҳамроев, «So'g'd elining qorloni»-и Икром Акбаров, «Alisher Navoiy»-и Мутал Бурҳонов, «Zebunniso»-и Сайфӣ Ҷалил, «Umar Ҳауом», «Al-Farg'oniy»-и М.Бафоев, инчунин, операҳои зиёди оҳангсозони ўзбек Улуғбек Мўсоев, Нурулло Зокиров, Рустам Абдуллоев, Ҳабибулло Раҳимов, Аваз Мансуров мебошад.

Операи «Maysaraning ishi», ки ба қалами Сулаймон Юдаков мансуб аст, аввалин операи ҳаҷвии ўзбек буда, тамоми дунё аз он хуб бохабар буданахро алоҳида таъкид кардан лозим меояд.

Операҳои ўзбек, ки барои бачагон таълиф гардида, ба сахна гузошта шудаанд, миқдоран зиёд нестанд. Онҳо операҳои «Yoriltosh»-и Собир Бобоев, «Malikai ayvor»-и Сайфӣ Ҷалил ва «Hayvonlar sultoni»-и Аваз Мансуров мебошанд.

Аз фонотекаи синф аз операи «Layli va Majnun» арияи «Layli va Majnun»-ро шунавед.

Аз намунаи машқи додашуда дарозиҳои овозро муайян кунед.

Tulki xirgoyisi (Замзамаи рӯбоҳ)

Оҳиста

Bu yer - lar - da eng a - q(i)l - li me - nim - cha

bit - ta o' - zim, G'irt yol - g'on bo'l - sa ham - ki

yer - da qol - may - di so' - zim

Савол ва супоришҳо

1. Дар таърихи мусиқии ўзбек операи якум кай ва аз тарафи кӣ навишта шудааст?
2. Аз операҳои ўзбек боз кадомҳояшро медонед, номи онҳоро шуморида диҳед.
3. Андозаҳои машқи зеринро муайян кунед.

?

Дарси 5. МАВҚЕИ МУХТОР АШРАФӢ ДАР РИВОҶУ РАВНАҚИ МУСИҚИИ ЁЗБЕК

Мухтор Ашрафӣ солҳои 1912–1975 зиндагӣ карда, аввалин алломаи санъати мусиқӣ мебошад, ки дар боби ташаккул ёфтани оҳангсозии касбии ўзбек роли калон бозидааст. Ёро халқамон ба сифати оҳангсоз, дирижёр, устод, роҳбари калон шинохтааст, мувофиқи меҳнаташ эъзоз намудааст. Баъди вафоташ ба консерватория, омӯзишгоҳ, мактабҳо, кӯчаҳо гузошта шудани номи ӯ бесабаб нест.

Мухтор Ашрафӣ ба сифати оҳангсоз дар ҳамаи жанрҳо эҷод намудааст. Ба қалами ӯ мансуб будани 4 опера, 3 балет, 2 симфония ва дигар бисёр асарҳои камерӣ-созӣ, камерӣ-вокалӣ, даҳҳо сурудҳоро номбар кардан кифоя аст. Хонае, ки вай дар Тошканд истиқомат кардааст, имрӯзҳо ба «Хона-осорхона» табдил ёфтааст. Дӯстдорони мусиқӣ ба мақсади шиносоии наздик ба ин «Осорхона» аз тамоми вилоятҳо ташриф оварда, зиёрат мекунанд.

Аз фонотекаи синф порчаҳо аз операи «Dilomat»-и М.Ашрафӣ шунавед.

QUVNOQ YOMG'IR (БОРОНИ МАСРУР)

Шеърӣ **Анвар Обидҷон**

Оҳанги **Аваз Мансуров**

Allegretto

Naqarot.

Tak-tuk, ta - ka - tuk, o'y-nay-di yomg'ir. *f* Yom-g'ir yog'a - loq
 ech - ki du - ma - loq, Yo'r-gak-ni ho'l qil - di cha - qa - loq.
mf
 1. Yom - g'ir quv - noq so - zan - da - dir, Chang - dek cha - lar
 yap - roq - lar - ni. Qa-mish - lar - dan g'ij-jak ya - sab,
 Du - tor qil - gay bo - shoq - lar - ni. *mf* O... Hey!
f
 Chak-chuk, cha - ka - chuk, kuy - lay - di yom - g'ir,
 Tak-tuk, ta - ka - tuk, o'y-nay-di yom-g'ir.
f
 Pa - pa - ra, pa - pa - ra, Pa - pa - ra, pa - pa - ra, Pa - pa - ra,
 Pa - pa - ra, pa - pa - ra, Hey!

2. Tomingizni chirmandadek
Chertar gohi “tak-tak” qilib.
Sho’x tomchilar o’yin tushgay,
Ko’lmaklarda “chak-chak” qilib.

3. Uni oddiy yomg’ir demang,
Xonanda-yu sozandadir.
San’atkorni sevar hamma,
Shu bois ham arzandadir.

?! Савол ва супоришҳо

1. М. Ашрафӣ дар куҷо зиндагӣ ва эҷод кардааст?
2. М. Ашрафӣ чандто опера офаридааст? Шумо бо кадоми инҳо шинос ҳастед?
3. Муаллифони суруди «Quvnoq yomg’ir» киҳоянд?

Дарси 6. ОПЕРАИ «НАЙРАНГҲОИ МАЙСАРА»-И СУЛАЙМОН ЮДАКОВ. ТАЪРИХИ ТАЪЛИФ, МАВҶЕЪ ВА АҲАМИЯТИ ОН

Сулаймон Юдаков дар маскани санъати аския – шаҳри Қўқанд дида ба дунё (солҳои 1916–1900 зиндагӣ ва эҷод кардааст) кушода, табиатан шахси хандон, ҳазлкунанда будааст. Ба сифати эҷодкори чустучўкунанда ба ўзбекон маъқул афтодани операи ҳаҷвӣ ва балети мавзўяш ҳаҷвиро бисёр солҳо назорат кардааст ва он самарайи хуби худро бахшидааст. Дар жанри опера «Maysaraning ishi», дар жанри балет бошад, «Nasriddinning sarguzashtlari»-ро таълиф намуда, кори калонеро ба анҷом расондааст. Нахустнамоиши ин балет, яъне иҷрои аввалини он баъди вафоти оҳангсоз чандин сол гузашта, соли 1997 ба амал омадааст. Ба оҳангсоз дар сахна гузоштани асари хеш насиб нагардидааст.

Дар операи «Maysaraning ishi» воқеае, ки дар замони қадим байни қозӣ, бой ва камбағалон рӯй додааст, акси худро ёфтааст. Ин асар, ки ба талабҳои жанри опера пурра ҷавоб мегардонад, имрӯзҳо ҳам халқамон бо завқу шавқи калон тамошо мекунанд.

Аз фонотекаи синф аз операи “Maysaraning ishi”-и С. Юдаков порчаҳо шунавед.

Ривочи воқеаҳои операҳои “Maysaraning ishi”-ро таҳлил намудан.

Савол ва супоришҳо

1. Оиди операи “Maysaraning ishi” ва эҷодиёти Сулаймон Юдаков чӣхоро доништа гирифтед?
2. Дар операи “Maysaraning ishi” чӣ гуна воқеаҳо акс ёфтаанд?
3. Боз оиди кадом асари Сулаймон Юдаков маълумот гирифтед?

Дарсҳои 7–8. ОПЕРАҲО БАРОИ БАЧАГОН

Композиторони машҳури ҷаҳон низ дар жанри опера барои бачагон асарҳои зиёде офаридаанд. “Sehrli nay”-и В. А. Мотсарт, “Qorqiz”, “Sadko”, “Oltin xo‘rozcha”,-и Н. Римский-Корсаков, “Chippolinoning sarguzashtlari”-и К. Хачатурян, “Doktor Aybolit”-и И. Морозов, “Etik kiygan mushukcha”-и Л. Вайнштейн барин операҳои машҳури бачагонро ба ин мисол овардан мумкин. Композиторони Ўзбекистон ҳам айнан барои бачагон якчанд операҳо офаридаанд. Аз ҷумла, “Yoriltosh”-и С. Бобоев, “Alovidinning sehrli chirog‘i”-и С. Варелас, “Malikai ayuor”-и Сайфи Ҷалил, “Hayvonlar sultoni”-и А. Мансуров барин операҳоро шуморидан мумкин.

Операи “Yoriltosh”-и Собир Бобоев соли 1969 дар опера ва театрҳои Самарқанд ва соли 1970 дар Тошканд ба сахна гузошта шудааст. Операи ба забони русӣ будаи “Olovidinning sehrli chirog‘i”-и Сергей Варелас бошад, соли 1968 офарида шуда, дар солҳои 1971 ва 2016 дар театри калони академикии давлатии ба номи Алишер Навоӣ ду маротиба ба сахна гузошта, намоиш дода шудааст. Ин опера дар шаҳрҳои Москва, Самара ва Душанбе ҳам ба тамошобинони ҷавон ба таври васеъ намоиш дода шудааст.

Дар солҳои 80-уми асри XX композитор Сайфӣ Ҷалил операи “Malikai ayuor”-и худро офарид ва дар ТКАД-и ба номи А. Навоӣ ба сахна гузошт. Дар солҳои 90-уми асри гузашта, Аваз Мансуров ҳам 2-операи бо номи “Hayvonlar sultoni”-и худро навишт ва онро соли 1997 бо ҷамоаи студияи театри мусиқавии назди консерваторияи давлатии Ўзбекистон ба сахна гирифт. Ин операҳоро бисёр мактаббачагон бо мароқ тамошо карданд.

Донишомӯзони азиз! Барои тамошо кардани асарҳои дар жанри опера офаридашудаи мусиқӣ, тайёрии маълуми инсонҳои гуногунсол шуданаш лозим. Чунки опера ба намуди асарҳои мураккаби мусиқӣ дохил мешавад. Аввалан, дар ин гуна тамошоҳо пеш аз саршавӣ 15–20 дақиқа пештар рафтан лозим. Сабаби ин дар он аст, ки ҳангоми аз дари театр даромадани он, ба дастатон дастурчаи мухтасар навишташудаи

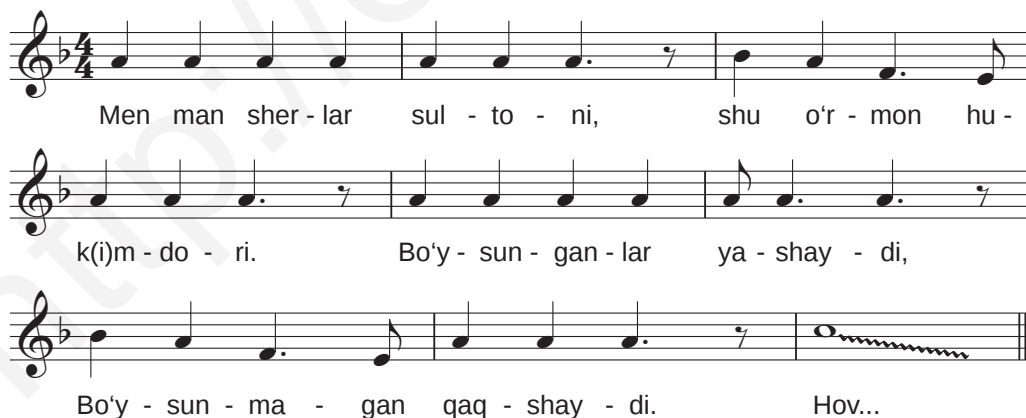
мазмуни балет ё ки опера дода мешавад. Дар ин дастурча оиди муаллифони асар, ба саҳнагузор ва иштирокчиён низ маълумотҳо дода мешавад. То саршавии тамошо шумо дастурхоро кушода бинед, воқеаҳои мешударо аз пеш доништа мегиред, баъд, асосан мусиқӣ гӯш карда завқ ва ҳаловат мебаред.

ОПЕРАИ «HAYVONLAR SULTONI»-И АВАЗ МАНСУРОВ

ДЕБОЧА (ПРОЛОГ)

Ҷангалзор. Маскане, ки тамоми ҳайвонҳо ҷамъулҷамъ шудаанд. Баъди он ки харгӯшчаҳо оҳанги шӯхро замзама карда мегузаранд, Бобои афсонагӯй пайдо мешавад. Вай табиати ҷангалзорро мадҳ мекунад. Тамоми ҷонзодонеро, ки дар ҳамин ҷангалзор ҳаёт ба сар мебаранд, як – як шинос менамояд. Онҳо – Шери Султон, Гург, Заргӯш, Хирс, Рӯбоҳ оиди худашон сурудҳо месароянд. Бобои афсонагӯй субҳҳо дамиданаш, шомҳо омаданаш, ҳар рӯз ҳаёт ҷӯш заданаш, аз хусуси пурхӯриҳои доимӣ-чашмгуруснаҳое, ки фақат аз пайи сайд мебошанд, нақл мекунад ва ба тамошои воқеае, ки як рӯз рух додааст, даъват месозад...

Вазнин

Men man sher - lar sul - to - ni, shu o'r - mon hu -

k(i)m - do - ri. Bo'y - sun - gan - lar ya - shay - di,

Bo'y - sun - ma - gan qaq - shay - di. Hov...

ВОҶЕА

Задухӯрди ду гургӣ гурусна дар авҷ аст. Рӯбоҳ пайдо гашта, оҳуи нимҷонеро, ки гургҳо барои он талош доранд, дуздиданӣ мешавад. Гургҳо онро фаҳмида, рӯбоҳро пеш мекунад. Ба Рӯбоҳ алам мекунад ва султони ҳайвонҳо – Шер Султонро ҳамроҳ гирифта меояд. Шери Султон арзи ҳар ду гургро шунида, қарор мекунад. Гургҳо задухӯрдро бас карда, ба роҳи худ мераванд, Шери Султон дар паноҳгоҳ истироҳат мекунад.

Харгӯшчаҳои шоду хандон даромада меоянд. Рӯбоҳи айёр боз пайдо мешавад. Яке аз харгӯшчаҳо худро таъриф мекунад: «Ман қаҳрамонам. Муштзан ҳастам. Ҳатто Шери Султонро нокаут кардаам». Рӯбоҳ аз маврид истифода бурда, харгӯши ба шоҳи ҳайвонҳо тақлидкардаистодаро ба Шери Султон рӯ ба рӯ карда мемонад. Нотарсии харгӯш якпула мешавад. Шери Султон аз мағлубнопазирӣ, салобаташ мамнун мешавад.

Дар ҷангал ғайриҷашмдошт нооромӣ оғоз меёбад. Тамоми ҳайвонот худро гум мекунад, онҳо Шери Султонро ҳам писанд накарда монданд, ҳайвони ҳукмрон... Вақте ки ҳайвонҳо пароканда гаштанд, Шери Султон боз худро ба паноҳгоҳ мегирад. Инсон бо овози баланд суруд хонда, ворид мегардад. Ба болои Шери Султон тӯр партофта мешавад. Бо кӯмаки ҳайвонот ҳам Шер аз тӯр раҳо ёфта наметавонад. Шер мағлуб шуданашро ба гардан гирифта, «чӣ гуна шарт мегузорӣ» гӯён ба инсон муроҷиат менамояд. Инсон дӯстӣ, сулҳу салоҳ, оромиву осоиш ва ҳаёти шоду хуррамро тақлиф менамояд. Ҳамаашон дӯстиро мадҳ намуда, ба рақс медароянд, таронаҳо месароянд.

*«Дӯстӣ доимо бошад,
Сулҳ ҳам доимо бошад!».*

Донишомӯзони гиромӣ! Акнун ин асарро шунида, тамошо кардан мумкин аст.

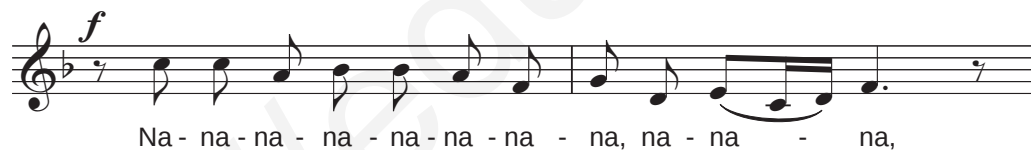
QUYOSH BILAN SUHBAT (СҮҲБАТ БО ОҒТОБ)

Шеъри **Хуршид Қаюмов**

Оҳанги **Аваз Мансуров**

Шодон

2. “Ol, senga” deb, boshim uzra nurin sochdi,
Gullarim ham nur qo‘ynida ko‘zin ochdi.
Gulbog‘imni nurda ko‘rib quvnar ko‘zim,
Shuning uchun gullolaga o‘xshar yuzim.

Na q a r o t

?! Савол ва супоришҳо

1. Доир ба операи бачагона хондаҳоятонро нақл кунед.
2. Кадом операҳои барои бачагон навишташудаи композиторони ўзбекро медонед?
3. Номи операҳои барои бачагон навиштаи композиторони ҷаҳонро гӯед. Муаллифони операҳои “Qorqiz” ва “Yoriltosh”-ро гуфта диҳед.
4. Образҳои операҳои “Hayvonlar sultoni”-ро шунавида тамошо кардаатонро шуморида диҳед. Суруд ва оҳангҳои дар ёдатон бударо замзама кунед.

СУПОРИШҲО БАРОИ МУСТАҲКАМКУНӢ ЧОРЯКИ IV

1. Жанри опера кай пайдо шудааст?

- а) дар охири асри XV дар Германия;
- б) дар охири асри XVI дар Италия;
- в) дар охири асри XIV дар Франция;
- г) дар охири асри XV дар Россия.

2. Жанри опера аз рӯи мавзӯ ва забон ба чанд намуд чудо мешавад?

- а) ба 3 намуд;
- б) ба 4 намуд;
- в) ба 2 намуд;
- г) ба 5 намуд.

3. Оҳангсози машҳури италявӣ Ҷ. Вердӣ дар чандум солҳо зиндагӣ ва эҷод кардааст?

- а) дар солҳои 1813–1901;
- б) дар солҳои 1912–1975;
- в) дар солҳои 1916–1990;
- г) дар солҳои 1885–1948.

4. Оҳангсозоне, ки дар жанри опера эҷод карда, дунё онҳоро мешиносад, нишон диҳед?

- а) В. Мотсарт, Ҷ. Бизе, П. Чайковский, Ш. Ёрматов;
- б) В. Мотсарт, Ҷ. Бизе, П. Чайковский, Н. Римский-Корсаков;
- в) В. Мотсарт, Ҷ. Бизе, Д. Омонуллаева, П. Чайковский;
- г) В. Мотсарт, Н. Норхӯҷаев, Ҷ. Бизе, П. Чайковский.

5. Дар мусиқии ўзбек операи якум кай офарида шудааст?

- а) соли 1930;
- б) соли 1939;
- в) соли 1935;
- г) соли 1971.

6. Мухтор Ашрафӣ чандто опера офаридааст?

- а) 6-то;
- б) 2-то;
- в) 4-то;
- г) 10-то.

7. Машқҳои зеринро иҷро кунед.

МУНДАРИЧА

Муқаддима	3
-----------------	---

ЧОРЯКИ I

ДАР БОРАИ ОРКЕСТРҲО

Дарсҳои 1–2. Оркестрҳо. Оркестри асбобҳои мусиқии мурдумии ўзбеку тоҷик ва гурӯҳи созҳои нафасии он	4
Дарси 3. Гурӯҳи созҳои мусиқии ториву зарбӣ ва мизробии оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбеку тоҷик	9
Дарси 4. Гурӯҳи созҳои мусиқии ториву камонии оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбеку тоҷик	13
Дарси 5. Гурӯҳи созҳои мусиқии зарбии оркестри асбобҳои мусиқии мардумии ўзбеку тоҷик	15
Дарси 6. Оркестри симфонӣ ва гурӯҳи вокалӣ симфонии мусиқӣ.....	19
Дарсҳои 7–8. Гурӯҳи асбобҳои нафасии чӯбӣ ва мисии оркестри симфонӣ	22
Дарси 9. Гурӯҳи созҳои зарбии оркестри симфонӣ.....	26

ЧОРЯКИ II

САНЪАТИ ХОР.

ЖАНРҲОИ ВОКАЛӢ-СИМФОНИИ МУСИҚӢ

Дарсҳои 1–2. Санъати хор. Намуд ва сохти ҷамоаҳои хор	30
Дарсҳои 3–4. Мувофиқгардонии сурудҳои халқӣ барои иҷрои хор.....	34
Дарси 5. Жанрҳои вокалӣ-симфонии мусиқӣ.....	39
Дарсҳои 6–7. Жанри қасида. Кантата ва ораторияҳо	42

ЧОРЯКИ III

АСАРҲОИ МУСИҚИИ САҲНАВӢ. САНӢАТИ БАЛЕТ ВА РАҚС, ДРАМА ВА МАЗҲАКАИ МУСИҚӢ, ТАМОШОҲОИ АФСОНАҲОИ МУСИҚАНОК БАРОИ БАЧАГОН

Дарси 1. Асарҳои мусиқии саҳнавӣ	47
Дарсҳои 2–3. Санъати балет. Балети ўзбек	51
Дарсҳои 4–5. Санъати рақси ўзбеку тоҷик	55
Дарси 6. Мактаби рақсии Хоразм	60
Дарси 7. Мактаба рақсии Қарақалпоқ	61
Дарси 8. Мазҳака (комедия) ва драмаи мусиқӣ	66
Дарси 9. Мавқеъ ва аҳамияти мазҳакаи мусиқии «Arshin mol- olon»-и Узеир Ҳоҷибеков дар санъати халқҳои дунё	68
Дарси 10. Афсона-тамошоҳои мусиқие, ки дар театрҳои республика барои бачагон таълиф ёфтаанд	71

ЧОРЯКИ IV

САНӢАТИ ОПЕРА ВА ЖАНРИ ОПЕРА ДАР МУСИҚИИ ЎЗБЕКУ ТОҶИК

Дарси 1. Санъати опера	75
Дарси 2. Мавқеъ ва аҳамияти эҷодиёти Ҷ.Вердӣ дар санъати операи ҷаҳонӣ	77
Дарси 3. Операҳои В.Мотсарт, Ҷ.Бизе, П.Чайковский, Н.Римский-Корсаков барин оҳангсозоне, ки тамоми дунё эътироф намудааст	79
Дарси 4. Жанри опера дар мусиқии ўзбек	82
Дарси 5. Мавқеи Мухтор Ашрафӣ дар ривочу равнақи мусиқии ўзбек	84
Дарси 6. Операи «Найрангҳои Майсара»-и Сулаймон Юдаков. Таърихи таълиф, мавқеъ ва аҳамияти он	87
Дарсҳои 7–8. Операҳо барои бачагон	88

O'quv nashri

AVAZ MANSUROV, DILDORA KARIMOVA

MUSIQA

5-sinf uchun darslik

(tojik tilida)

Нашри шашуми такмилдодашуда

Муҳаррир О. Камолов
Мутарҷимон Ҷ. Эшонқулов, Ш. Турдиқулов
Муҳаррири мусиқӣ Г. Ғаниева
Муҳаррири бадеӣ И. Йўлдошев
Муҳаррири техникӣ Т. Харитонов
Саҳифанди компютерӣ Ҳ. Шарипова

Литсензияи нашриёт АИ № 290. 11.04.2016.

Ба чопаш 30 июли соли 2020 иҷозат дода шуд. Андозаи 70x90 $\frac{1}{16}$.
Гарнитурани «Таймс». Кегли 12 шпондор. Чопи офсетӣ. Қоғози офсет.
Ќузьи шартии чопӣ 7,02. Ќузьи нашриву ҳисобӣ 8,0. Ќамъ 8177 нусха.
Шартномаи рақами. Супориши

Дар Хонаи эҷодии табъу нашри ба номи
«Ғафур Ғулом» чоп карда шуд. 100128,
Тошканд, кўчаи Лабзак, 86.

Манзили мо дар

www.gglit.uz

info@gglit.uz